

Evaluatie burgerberaden energietransitie Den Haag 2022

Onderzoeksrapport

Lectoraat Public Governance
2023

Kenniscentrum
Governance of Urban Transitions

Colofon

Maart 2023
Lectoraat Public Governance (De Haagse Hogeschool)

Auteurs
Juliet van Viersen
(Lectoraat Public Governance, De Haagse Hogeschool)

Christine Bleijenberg
(Lectoraat Public Governance, De Haagse Hogeschool)

Reint Jan Renes
(Lectoraat Psychologie voor een Duurzame Stad,
Hogeschool van Amsterdam)

Fotografie: Jurriaan Brobbel

Vormgeving: Brian Lammens (De Haagse Hogeschool)

Inhoudsopgave

Samenvatting 5

1 Aanleiding en doel 7

2 Theoretische lenzen 10
2.1 Procedurele rechtvaardigheid 10
2.2 De illusie van het beter weten 10

3 Hoe is het onderzoek uitgevoerd? 12

4 Resultaten 15
4.1 Opzet burgerberaden Den Haag 15
4.2 Statenkwartier: loting en samenstelling deelnemersgroep 24
4.3 Statenkwartier: verloop 28
4.4 Statenkwartier: ervaringen van deelnemers 33
4.5 Laakkwartier & Spoorwijk: loting en samenstelling deelnemersgroep 36
4.6 Laakkwartier & Spoorwijk: ervaringen van deelnemers 39

5 Wat kunnen we leren van deze burgerberaden? 42
5.1 Samenstelling van de deelnemersgroepen (Statenkwartier en Laakkwartier & Spoorwijk) 42
5.2 Verloop van het beraad (Statenkwartier) 43
5.3 Verbinding mini- en maxi-publiek (Statenkwartier) 45
5.4 Doorwerking in beleid (Statenkwartier) 45

Literatuurlijst 48

Bijlage A: Observatieschema plenair 50
Bijlage B: Observatieschema tafelgesprek 51
Bijlage C: Vragenlijst vooraf 52
Bijlage D: Vragenlijst achteraf fase 1 54
Bijlage E: Vragenlijst achteraf fase 2 55
Bijlage F: Interviewschema 57
Bijlage G: Figuren ervaringen deelnemers Statenkwartier 58
Bijlage H: Figuren ervaringen deelnemers Laakkwartier & Spoorwijk 62
Bijlage I: Leervragen burgerberaden Haags Samenspel 66
Bijlage J: Conceptueel kader ervaren procedurele rechtvaardigheid 69

Samenvatting

Samenvatting

In 2022 heeft de gemeente Den Haag in twee wijken een burgerberaad over de energietransitie georganiseerd. In dit rapport leest u de bevindingen van het onderzoek naar deze burgerberaden in de wijken Statenkwartier en Laakkwartier & Spoorwijk. Beide burgerberaden bestonden uit een serie bijeenkomsten waarin een gelote, vaste groep deelnemers adviezen formuleerde om klimaatverandering tegen te gaan.

Het doel van dit onderzoek is leren van de ervaringen die in beide wijken met een burgerberaad zijn opgedaan. Het onderzoek heeft drie doelstellingen; 1) het beschrijven van de opzet (methodiek) en het verloop van beide burgerberaden 2) inzicht verkrijgen in de ervaringen van deelnemers aan beide burgerberaden en 3) de veranderingen in kennis en houding van deelnemers in kaart brengen ten aanzien van het klimaatvraagstuk.

Dataverzameling heeft plaatsgevonden door middel van enquêteonderzoek onder deelnemers voorafgaande aan (Statenkwartier) en na afloop (beide wijken) van het burgerberaad. In aanvulling hierop is achteraf bij een aantal deelnemers een interview afgenomen. In Statenkwartier zijn alle bijeenkomsten van het burgerberaad geobserveerd. Gelet op de aard en omvang van de dataverzameling zijn de resultaten bruikbaar om van te leren, maar vanwege de lage aantallen kunnen er geen al te stellige conclusies uit worden getrokken.
De resultaten laten zien dat de gestratificeerde loting heeft geleid tot een goede afspiegeling van bewoners wat betreft geslacht en leeftijd. Het merendeel van de deelnemers had ook nog niet eerder deelgenomen aan enige vorm van door de gemeente georganiseerde participatie. Wat betreft de demografische kenmerken die *niet* in de loting zijn meegenomen, vormden de deelnemers geen afspiegeling van hun wijk. Het verder verfijnen van het lotingsproces kan bijdragen aan een betere representatie.

Deelnemers aan beide beraden keken (zeer) positief terug op hun deelname aan het burgerberaad. Deelnemers aan beide beraden waren positief over de manier waarop het beraad is georganiseerd en over de mogelijkheden om invloed uit te oefenen. De meeste deelnemers gaven aan dat als het onderwerp hun interesse zou hebben en de gemeente opnieuw een burgerberaad zou organiseren ze opnieuw deel zouden nemen.
In de opzet en uitvoering is veel aandacht besteed aan de kwaliteit en de uitgangspunten van een burgerberaad als participatievorm. De programmering en begeleiding is verzorgd door een extern, ervaren bureau. De kleinschaligheid maakte contact tussen deelnemers en de organisatie makkelijk en droeg bij aan de goede sfeer. Uit de ervaringen in het Statenkwartier is lering getrokken en op basis hiervan zijn aanpassingen gedaan in de opzet van het beraad in Laakkwartier & Spoorwijk.
De combinatie van de brede vraagstelling, een complex onderwerp en de beperkte tijd voor deliberatie in groepen leverde spanning op. De brede vraagstelling en het - in de beleving van deelnemers - ontbreken van duidelijke inhoudelijke en financiële randvoorwaarden voor het beraad, werden als lastig ervaren. Het ontbreken van duidelijke kaders is niet alleen tijdens het burgerberaad als lastig ervaren, maar heeft ook de twijfel bij deelnemers gevoed over de opvolging van de adviezen door de gemeente.
De kennis van deelnemers over het klimaatbeleid van de gemeente is toegenomen. Er heeft geen substantiële verandering plaatsgevonden in houding ten opzichte van het onderwerp op het klimaatbeleid van de gemeente. De betrokkenheid van deelnemers bij het klimaatvraagstuk voorafgaande aan het burgerberaad kan hiervoor een verklaring zijn.

1.
Aanleiding en doel

1 Aanleiding en doel

In de zomer van 2021 neemt de gemeenteraad van Den Haag een motie aan om in twee Haagse wijken een burgerberaad te organiseren over de energietransitie. Met deze motie laat de gemeenteraad weten dat ze eraan hecht dat het college van Burgemeester & Wethouders het voornemen uit het coalitieakkoord om ervaring op te doen met deze vorm van participatie daadwerkelijk uitvoert. In de motie wordt de verwachting uitgesproken dat loting ertoe zal leiden dat een 'veel bredere groep inwoners wordt betrokken […] wat de legitimatie van de adviezen sterk vergroot'.

In het najaar van 2021 start het team Energietransitie van de gemeente met het voorbereiden van burgerberaden in twee wijken. De opzet wordt hetzelfde maar er wordt voor gekozen om de beraden te laten plaatsvinden in wijken die van elkaar verschillen wat betreft bewonerssamenstelling, woningbouw en betrokkenheid van bewoners bij het onderwerp. Vanwege de grote verschillen tussen beide wijken wordt ervoor gekozen om de beraden te laten plaatsvinden in Statenkwartier en in Laakkwartier & Spoorwijk. De uitvoering gaat in mei 2022, kort na de gemeenteraadsverkiezingen, van start en wordt in november afgerond.

Experimenteren met burgerberaden als innovatieve vorm van participatie kan rekenen op steun van zowel het college als van de nieuwe gemeenteraad. In de partijprogramma's voor de gemeenteraadsverkiezingen van 2022 is de wens om ervaring op te doen met burgerberaden door verschillende partijen opgenomen. In het nieuwe coalitieakkoord 'Voor een stad die tegen een stootje kan' is opgenomen dat de ervaringen met de burgerberaden in Statenkwartier en Laakkwartier & Spoorwijk de basis zullen vormen voor de verdere inzet van deze vorm van participatie.

In het uitvoeringsdocument van de gemeente is de oproep voor de burgerberaden als volgt verwoord: "U heeft vast gehoord dat ons klimaat verandert. Dat de zomers heter worden en de winters minder koud, dat er meer droogte is en meer plotselinge heftige regen. Dat komt onder andere door de energie die we gebruiken. Gas, kolen en olie geven CO2 uitstoot en daar wordt de wereld steeds warmer van. Help de gemeente door maatregelen te bedenken die helpen om klimaatverandering te verminderen." (Document gemeente RIS310946)

Het doel van beide burgerberaden is de gemeente te adviseren over het voorkomen van verdere klimaatverandering door duurzaamheids- en energietransitiemaatregelen: "Met een burgerberaad willen we bewoners invloed geven op hoe de energietransitie in hun eigen wijk wordt aangepakt. Het is belangrijk dat de plannen en uitvoering op draagvlak en betrokkenheid kunnen rekenen; maatregelen die door een representatief samengesteld burgerberaad voorgesteld worden dragen hieraan bij. " (Document gemeente RIS310946)

Naast het vergroten van de betrokkenheid van bewoners bij de energietransitie, wil de gemeente leren van de ervaringen met burgerberaden als participatievorm. In Nederland wordt momenteel volop geëxperimenteerd met burgerberaden. Echter de kennis over wat goed werkt en wat nodig is, moet nog groeien. Een effectieve, brede inzet van burgerberaden vraagt daarom om een structurele aanpak van kennisopbouw en leren. Hieraan wordt middels dit rapport een bijdrage aangeleverd.

Het lectoraat Public Governance van de Haagse Hogeschool heeft in samenwerking met het lectoraat 'Psychologie voor een Duurzame Stad' van de Hogeschool van Amsterdam onderzoek uitgevoerd naar het mini-burgerberaad Klimaat in Amsterdam dat in het najaar van 2021 plaatsvond. Door opnieuw gezamenlijk onderzoek uit te voeren naar burgerberaden als innovatieve vorm van burgerparticipatie kan worden voortgebouwd op de inzichten die eerder zijn opgedaan.

Doel van het onderzoek

Het doel van het onderzoek is om inzicht te krijgen in de aanpak zoals dat door de gemeente Den Haag is ontwikkeld en in de verwachtingen en ervaringen van deelnemers aan beide burgerberaden. Om inzicht te krijgen in de bruikbaarheid van het instrument is het waardevol dat de twee burgerberaden in wijken plaatsvinden die sterk van elkaar verschillen in bewonerssamenstelling, woningbouw en betrokkenheid bij de energietransitie.

Op basis van de resultaten van het onderzoek kan de gemeente leren van de ervaringen die zijn opgedaan met de opzet en uitvoering van een burgerberaad. Wat zijn de (on)mogelijkheden van het instrument en in welke vorm en context is het toepasbaar? Hiermee sluit het onderzoek aan bij de leervragen met betrekking tot burgerberaden (of fora) die door Haags Samenspel (bijlage I) zijn geformuleerd. Tot slot is er ook bij andere gemeenten die overwegen een burgerberaad te organiseren behoefte aan het leren van de ervaringen met dit participatie-instrument. De inzichten uit dit onderzoek dragen op die manier bij aan de doorontwikkeling van burgerberaden als instrument om burgers te betrekken bij complexe maatschappelijke vraagstukken.

Er zijn drie doelstellingen geformuleerd voor het onderzoek:

1. Beschrijving van de opzet (methodiek) en verloop van het burgerberaad.
   Aan de hand van de theorie van ervaren procedurele rechtvaardigheid (o.a. Lind & Tyler, 1988) en literatuur over de dialoog als deliberatievorm (Bohm, 1996; Isaacs, 1999): Zijn in de gehanteerde aanpak en uitvoering de elementen van procedurele rechtvaardigheid herkenbaar?

2. Inzicht verkrijgen in de ervaringen van deelnemers met het burgerberaad.
   Aan de hand van de theorie van ervaren procedurele rechtvaardigheid: Hoe ervaren deelnemers het verloop van het burgerberaad? Hoe tevreden zijn deelnemers met de uitkomst?

3. Inzicht verkrijgen in de veranderingen in kennis en houding t.a.v. het onderwerp, de energietransitie en het klimaatvraagstuk, van het burgerberaad bij deelnemers.
   In hoeverre vinden er veranderingen plaats die aansluiten bij de theorie *Illusion of explanatory depth* (o.a. Fernbach et al., 2013): Veranderen deelnemers van opvatting door hun deelname? Gaan deelnemers genuanceerder denken over het onderwerp van het burgerberaad?

2.
Theoretische lenzen

2 Theoretische lenzen

In dit onderzoek hebben we gebruik gemaakt van twee theoretische lenzen om te kijken naar beide burgerberaden. De theorie van e*rvaren procedurele rechtvaardigheid is* gebruikt om naar de opzet en het verloop van de burgerberaden te kijken en om de ervaringen van deelnemers. Aan de hand van de *illusion of explanatory depth* is gekeken naar de verandering in kennis en houding van deelnemers ten aanzien van de energietransitie en het klimaatvraagstuk.

2.1 Procedurele rechtvaardigheid

De theorie van *ervaren procedurele rechtvaardigheid* laat zien dat een eerlijke en respectvolle bejegening voor burgers van groot belang is in hun contact met de overheid (Bleijenberg, 2021; Lind & Tyler, 1988; Webler et al, 2001). Bejegening is doorgaans belangrijker voor burgers dan wat het contact oplevert. Wanneer deelnemers de gang van zaken tijdens een burgerberaad als rechtvaardig ervaren, draagt dit bij aan tevredenheid met en acceptatie van de uitkomsten. Ook kan een als rechtvaardig ervaren burgerberaad bijdragen aan hun vertrouwen in de initiator ervan, zelfs als er sprake is van een voor deelnemers ongewenste uitkomst.

Er zijn drie elementen die een belangrijke rol spelen in procedurele rechtvaardigheid en die in dit rapport aan de orde komen: *respect*, *voice* en *explanation*. Aan de hand van deze elementen van ervaren procedurele rechtvaardigheid is in dit onderzoek gekeken naar de opzet en het verloop van de burgerberaden en naar de ervaringen van deelnemers. Vinden deelnemers dat het burgerberaad rechtvaardig is verlopen? En wat betekent dit voor hun steun voor de uitkomst ervan en hun vertrouwen in het klimaatbeleid van de gemeente?

Respect: hierbij gaat het om de ervaring van deelnemers dat er beleefd en respectvol met hen is omgegaan.

Voice: hierbij gaat het om de ervaring van deelnemers dat er voldoende ruimte was voor hun inbreng en dat deze serieus genomen is. Het gaat om zowel ruimte voor verschillende inhoudelijke opvattingen en vragen als ook om de mogelijkheden om invloed uit te oefenen op het verloop van het proces.

Explanation: het derde element betreft de ervaring van deelnemers dat het proces en wat er met de adviezen van het beraad gebeurt helder is. Hierbij gaat het om begrijpelijke informatie over de aanpak van het participatieproces, bijvoorbeeld over hoe inhoudelijke keuzes tot stand komen en om transparante informatie over het politieke besluitvormingsproces na afronding.

2.2 De illusie van het beter weten

Over het algemeen hebben mensen de neiging te denken dat ze veel weten van de dingen waar ze eigenlijk maar weinig kennis over hebben. Sloman en Fernbach (2017) noemen dat de ‘illusion of explanatory depth’. Gebrek aan kennis over een onderwerp weerhoudt mensen niet van een uitgesproken opvattingen (Fernbach et al., 2013). Uitgesproken opvattingen over complexe onderwerpen zoals de energietransitie en daarbij passende eenvoudige oplossingen komen vaak voort uit de - onjuiste - overtuiging veel te weten.

Wanneer bewoners zich tijdens een burgerberaad verdiepen in bijvoorbeeld de energietransitie komen ze er vaak achter dat ze er minder van wisten dan vooraf gedacht met als gevolg dat ze genuanceerder over een onderwerp gaan denken. In dit onderzoek is vanuit deze lens gekeken naar de verandering in kennis en houding van deelnemers na afloop van het burgerberaad. Weten deelnemers achteraf meer over de energietransitie in hun wijk en zijn ze hier anders over gaan denken?

3.
Hoe is het onderzoek uitgevoerd?

3 Hoe is het onderzoek uitgevoerd?

Om antwoord te kunnen geven op de onderzoeksvragen zijn met behulp van verschillende methodes data verzameld. Door het zorgvuldig combineren van verschillende methodes van dataverzameling is geprobeerd om een zo betrouwbaar mogelijk beeld te krijgen van de opzet en het verloop van beide burgerberaden, en van de ervaringen van deelnemers. Hieronder volgt een beknopte toelichting op de dataverzameling in beide wijken.

Deskresearch

Door middel van deskresearch is inzicht verkregen in de opzet en uitvoering van beide burgerberaden. Het gaat dan bijvoorbeeld om de uitnodigingen, de loting, programma, presentaties, verslagen en de communicatie met deelnemers.

Vooraf

Voorafgaande aan de start van het burgerberaad is een korte vragenlijst afgenomen onder deelnemers om inzicht te krijgen in 1) de verwachtingen van het burgerberaad en 2) de kennis en houding van deelnemers t.a.v. het klimaatvraagstuk en het beleid van de gemeente. Deelnemers is bij de inloop van de eerste bijeenkomst gevraagd om een aantal vragen in te vullen. Voor niet-Nederlandstalige deelnemers was er een Engelstalige vragenlijst beschikbaar.

Tijdens

Alle bijeenkomsten van het burgerberaad zijn door twee onderzoekers bijgewoond en geobserveerd. De plenaire onderdelen en groepsgesprekken zijn geobserveerd aan de hand van een observatieschema. Op een aantal momenten hebben onderzoekers het overleg tussen ambtenaren en externe betrokkenen bij de uitvoering van het burgerberaad bijgewoond of zijn opnames hiervan beluisterd.

Achteraf

Na afloop van het burgerberaad hebben deelnemers nogmaals een vragenlijst ingevuld. Het doel hiervan was om 1) de ervaringen van deelnemers met het burgerberaad in kaart te brengen en 2) de kennis en houding t.a.v. het klimaatvraagstuk en het beleid van de gemeente in beeld te brengen. Voor niet-Nederlandstalige deelnemers was er een Engelstalige vragenlijst beschikbaar. In aanvulling hierop zijn in beide wijken enkele deelnemers (Statenkwartier 5 respondenten, Laakkwartier & Spoorwijk 6 respondenten) geïnterviewd over hun ervaringen. Op basis van deze verdiepende interviews konden de uitkomsten van het kwantitatieve onderzoek beter worden geduid.

Verschillen onderzoek in twee wijken

Het onderzoek in Laakkwartier & Spoorwijk was beperkter van opzet. Bij de verantwoordelijk wethouder bestond de vrees dat deelnemers aan het beraad beïnvloed zouden worden door deelname aan het onderzoek en de aanwezigheid van onderzoekers bij de bijeenkomsten. Bij het burgerberaad in Laakkwartier & Spoorwijk is daarom uitsluitend achteraf onderzoek gedaan onder deelnemers. Er zijn geen data verzameld voorafgaand aan het beraad en het verloop ervan is niet onderzocht.

Beperkingen van het onderzoek

Er is onderzoek gedaan naar twee burgerberaden van beperkte omvang. Bij aanvang werden circa 90 bewoners uitgenodigd in beide wijken, en in de verdiepende fase was plek voor circa 30 bewoners. Voor het onderzoek bracht dit met zich mee dat de groep potentiële respondenten klein was. Door het lage aantal respondenten konden sommige analyses niet worden uitgevoerd op een manier die betrouwbare resultaten oplevert. We hebben er daarom voor gekozen in het rapport de resultaten te *beschrijven* en de kwantitatieve resultaten in de

bijlagen op te nemen. De inzichten uit dit onderzoek, zijn geschikt om van te leren, het primaire doel van dit onderzoek, maar vanwege de lage aantallen respondenten kunnen er geen al te stellige conclusies uit worden getrokken.

4.

Resultaten

4 Resultaten

Leeswijzer

In dit hoofdstuk worden de resultaten van het onderzoek naar beide burgerberaden toegelicht. Eerst zullen we ingaan op de opzet van beide burgerberaden. Vervolgens wordt het verloop en de ervaringen van deelnemers in Statenkwartier besproken. Tenslotte zullen we ingaan op de ervaringen van deelnemers in Laakkwartier & Spoorwijk.

4.1 Opzet burgerberaden Den Haag

De gemeente heeft ervoor gekozen om burgerberaden te organiseren in Statenkwartier en Laakkwartier & Spoorwijk wijken die sterk van elkaar verschillen wat betreft bewonerssamenstelling, woningtype en veronderstelde betrokkenheid van bewoners bij het onderwerp (figuur 1 & 2). Statenkwartier is een wijk met woningen uit de negentiende eeuw, waarbij het merendeel koopwoningen zijn. Laakkwartier & Spoorwijk bestaat vooral uit etagewoningen, het grootste deel hiervan is huur (zie figuur 3). In Laakkwartier & Spoorwijk heeft verreweg het grootste deel van de bewoners een migratieachtergrond, in Statenkwartier is dit minder dan de helft (zie figuur 4). Tenslotte is het overgrote deel van de bevolking in Statenkwartier hoog opgeleid, terwijl in Laakkwartier & Spoorwijk het grootste deel van de bevolking laagopgeleid is (zie figuur 5).

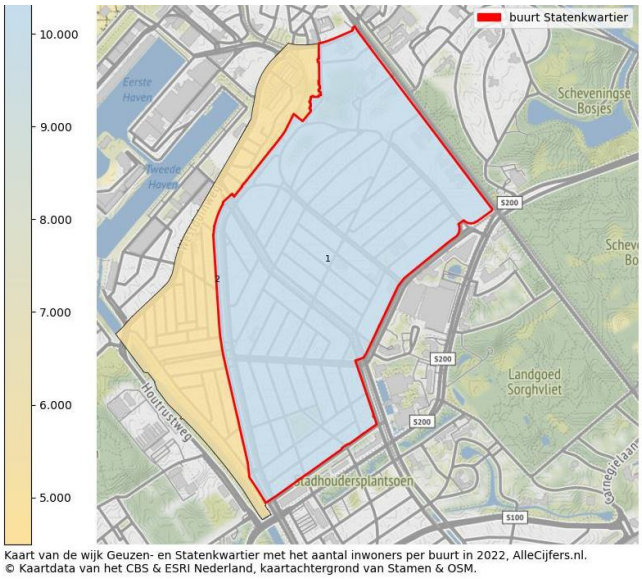

Kaart van de wijk Geuzen- en Statenkwartier met het aantal inwoners per buurt in 2022, AlleCijfers.nl.
© Kaartdata van het CBS & ESRI Nederland, kaartachtergrond van Stamen & OSM.

Figuur 1: Kaart van de wijk Geuzen- en Statenkwartier met het aantal inwoners per buurt (2022).

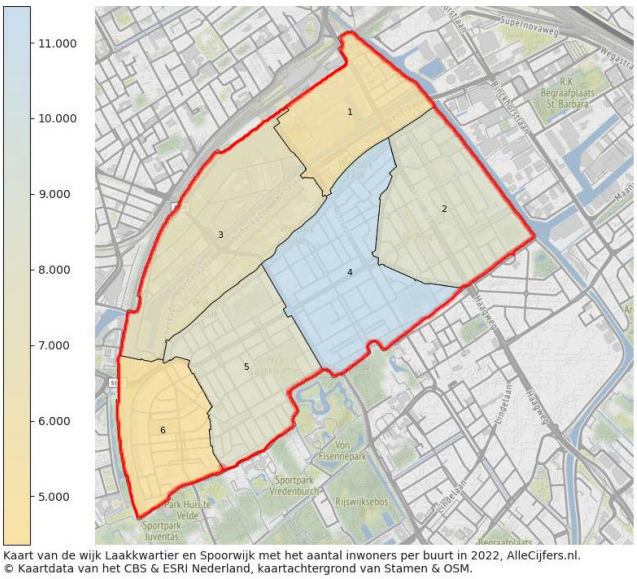

Kaart van de wijk Laakkwartier en Spoorwijk met het aantal inwoners per buurt in 2022, AlleCijfers.nl.
© Kaartdata van het CBS & ESRI Nederland, kaartachtergrond van Stamen & OSM.

Figuur 2: Kaart van de wijk Laakkwartier & Spoorwijk met het aantal inwoners per buurt (2022).

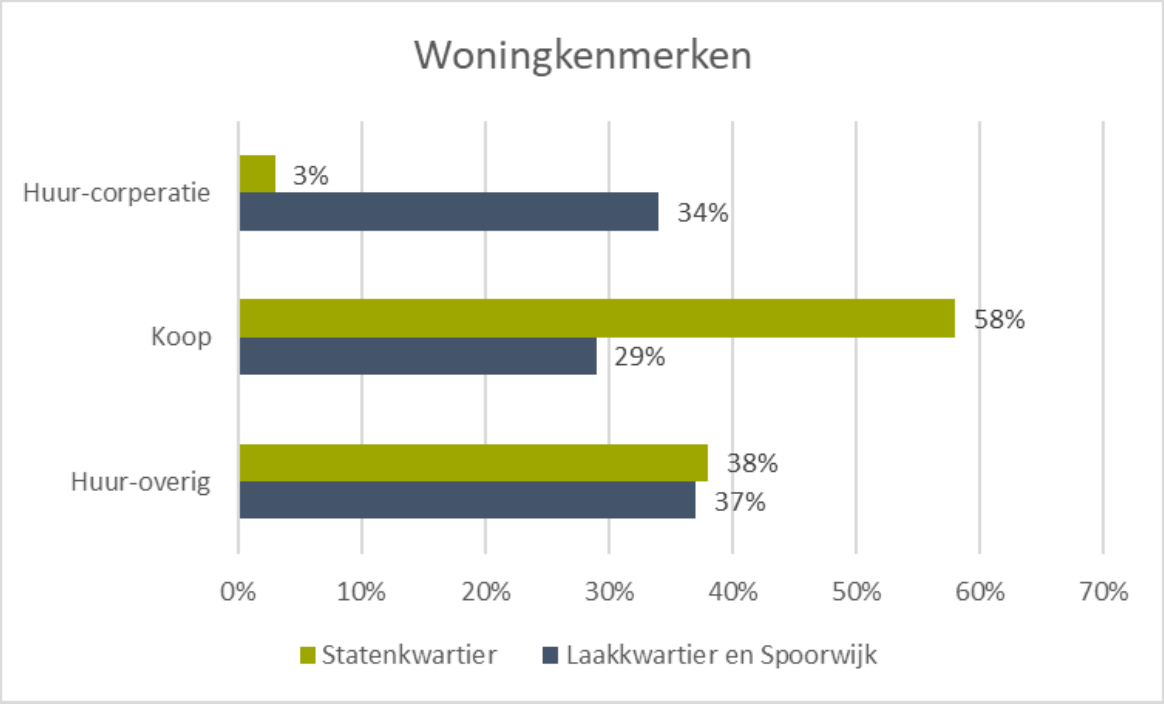

Figuur 3: Percentage woningen naar eigendom in de wijk Statenkwartier en Laakkwartier & Spoorwijk.

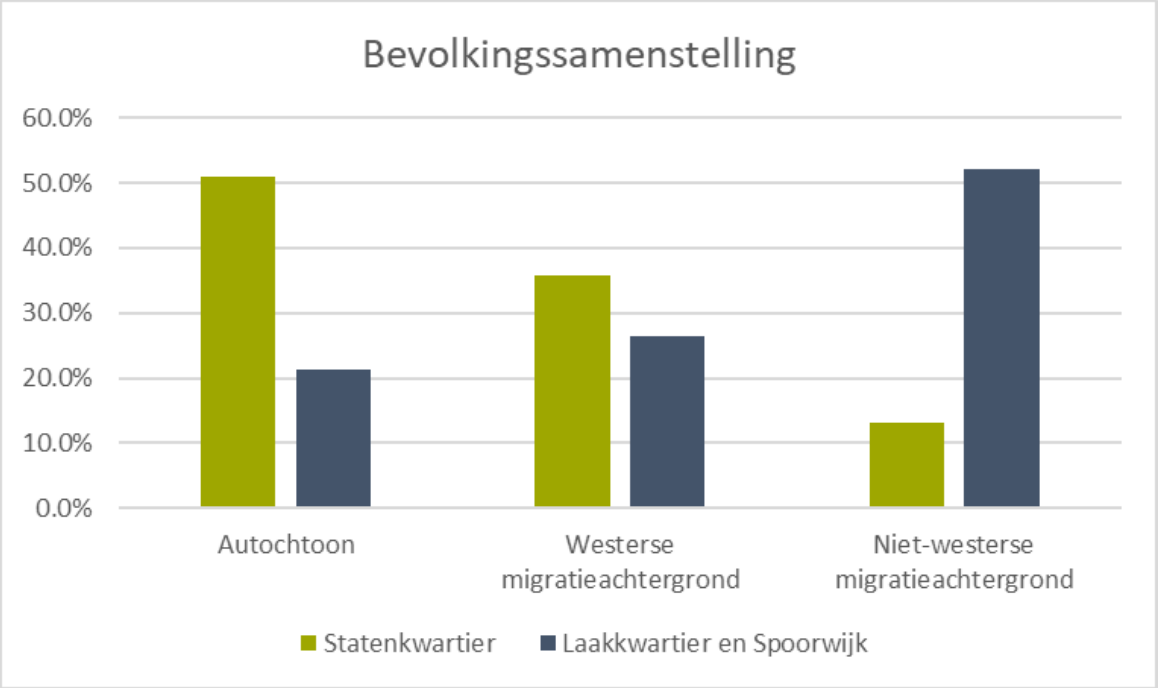

Figuur 4: Bevolkingssamenstelling in de wijk Statenkwartier en Laakkwartier & Spoorwijk.

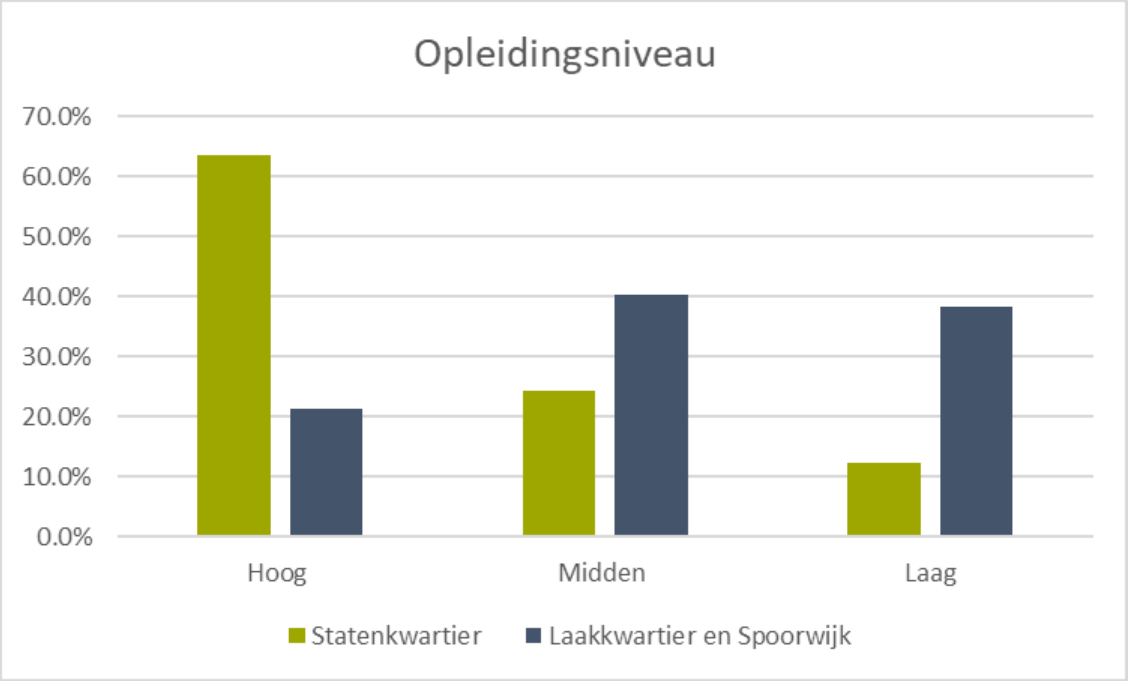

Figuur 5: Opleidingsniveau van de inwoners van 15 tot 75 jaar in de wijk Statenkwartier en Laakkwartier & Spoorwijk.

Loting

Deelnemers zijn geselecteerd op basis van loting uit de Basisregistratie Personen. Deze registratie bevat persoonsgegevens van iedereen die in Den Haag staat ingeschreven. De gehanteerde vorm van loting had tot doel een goede representatie te realiseren van bewoners wat betreft leeftijd, geslacht, woonachtig in een huur/koopwoning en spreiding over postcodegebieden. Binnen de groep werden jongeren (16 tot 24 jaar) oversampled, omdat uit ervaring is gebleken dat de response rate onder jongeren significant lager ligt dan onder ouderen.

Aankondiging van het burgerberaad

Voorafgaande aan de loting zijn bewoners in de betreffende wijken geïnformeerd over het burgerberaad door het huis-aan-huis verspreiden van flyers. Op deze manier wilde de gemeente de kans vergroten dat bewoners die vervolgens werden ingeloot de uitnodigingsbrief ook daadwerkelijk zouden openen. Op de flyer werd een QR-code geplaatst die leidde naar een korte online vragenlijst met zes vragen over klimaatverandering. De reacties op de vragenlijst werden vervolgens gebruikt als input voor de eerste bijeenkomst van het burgerberaad.

Figuur 6: Uitleg op de website voor deelnemers over het proces van het burgerberaad.

Betrokken partijen

Het team Energietransitie heeft de uitvoering van de motie van de gemeenteraad op zich genomen en de burgerberaden opgezet en uitgevoerd. Bij de organisatie was een team betrokken dat bestond uit vakinhoudelijke ambtenaren (Energietransitie, Duurzaamheid, Wonen Mobiliteit), deskundigen op het gebied van participatie en communicatie- en projectondersteuners. In de opzet van het burgerberaad was ruimte gereserveerd om externe deskundigen uit te nodigen om kennis te delen en vragen te beantwoorden. Het doel van het inzetten van deze experts was het creëren van een 'gelijk kennisniveau'. Er is een onafhankelijke host met kennis van de stad aangetrokken als procesbegeleider van het beraad.
Een extern bureau nam de opzet en uitvoering van het burgerberaad voor haar rekening; het procesontwerp, de procesbegeleiding en de verslaglegging.

Mandaat

Voorafgaand aan het burgerberaad heeft de wethouder Duurzaamheid aangegeven de adviezen van de burgerberaden ongewijzigd en zonder ambtelijke tussenkomst aan te bieden aan de gemeenteraad. De gemeenteraad is verantwoordelijk over de besluitvorming over de adviezen van het burgerberaad. Het college van B&W heeft vooraf geen inhoudelijke mandaat vastgesteld voor de adviezen van de burgerberaden. Ook zijn er geen financiële of praktische randvoorwaarden meegegeven.

Gespreksleiding

Er is een onafhankelijke host gevraagd om de plenaire onderdelen van alle bijeenkomsten van de burgerberaden te begeleiden. Om de groepsgesprekken aan tafel in goede banen te leiden zijn professionals ingezet als tafelbegeleider (ambtenaren en medewerkers van het bureau dat de uitvoering ter hand nam). Er is bewust gekozen voor de naam 'tafelbegeleider' in plaats van 'gespreksleider' om te benadrukken dat zij inhoudelijk niet betrokken waren. Voorafgaand aan het burgerberaad zijn de tafelbegeleiders getraind ter voorbereiding op hun rol. Er werd uitleg gegeven over het burgerberaad, de wijk waarin het beraad plaatsvond en het doel van de

afzonderlijke bijeenkomsten. Ook werd de rol van tafelbegeleider toegelicht en werden situaties geoefend. Voorafgaand aan elke bijeenkomst vond een korte briefing plaats.

Twee fasen

De burgerberaden waren onderverdeeld in twee fases met een doorlooptijd van zeven weken. Fase 1 bestond uit twee parallelle bijeenkomsten met ieder 45 deelnemers. Het doel van fase 1 was om uitleg te geven over het burgerberaad, kennis te maken met andere deelnemers en de thema's te bepalen voor de tweede, verdiepende fase.
Fase 2 bestond uit verdiepende deliberatiebijeenkomsten met een beperkt aantal deelnemers; drie bijeenkomsten met een beoogd aantal van circa 30 deelnemers. Het doel van fase 2 was inhoudelijke verdieping en het formuleren van adviezen
(3 bijeenkomsten). Aan het begin van alle bijeenkomsten van het burgerberaad was ruimte ingepland voor een gezamenlijke maaltijd.

Voor deze opbouw in twee fases werd gekozen omdat 1) de wens was de onderwerpen van het burgerberaad door een brede groep van bijna 100 burgers te laten bepalen 2) de verwachting was dat de gevraagde investering in tijd voor het gehele burgerberaad (4 of 5 bijeenkomsten) voor een deel van de burgers te veel gevraagd zou zijn en 3) een kwalitatief hoogwaardige deliberatie makkelijker kan worden gerealiseerd met een kleinere groep deelnemers.

Fase 1

Fase 1 bestond uit eenzelfde bijeenkomst die twee keer, met een verschillende groep deelnemers werd georganiseerd. Door de 90 ingelote deelnemers te verdelen over twee sessies kon een zekere kleinschaligheid worden gecreëerd. Het doel van fase 1 was de thema's voor de verdieping in fase 2 te bepalen.

De bijeenkomst startte met een kort welkom en een gezamenlijke maaltijd in vooraf samengestelde groepen. Tijdens het diner stond op elke tafel een koker met briefjes met vragen. Deze vragen waren bedoeld om het gesprek tussen deelnemers op gang te helpen.

Na het diner volgde een plenaire toelichting van de host op de opzet en achtergrond van het burgerberaad. Daarna is een presentatie over klimaatverandering en het beleid in het programma opgenomen. Deze werd verzorgd door een vertegenwoordiger van de gemeente (afdelingshoofd of wethouder). Na afloop van beide onderdelen werd er ruimte geboden voor het stellen van vragen.

Na de plenaire start werd het gesprek in tafelgroepen (5-6 deelnemers) gevoerd. De tafelgesprekken werden begeleid door een tafelbegeleider. Het gesprek werd gevoerd aan de hand van vijf vragen: 'Waar zie je kansen?', 'Waar voel je weerstand?' 'Waar maak je je zorgen over?', 'Wat zou je zelf kunnen doen?' en 'Wat verwacht je van de overheid?'. Op de tafels lagen flapovervellen om antwoorden op te schrijven, achtergrondinformatie en een aantal regels voor een goede dialoog. Het doel was uitwisseling en gedachtenvorming. Dit gesprek hoefde niet tot consensus te leiden.

Aan het einde van de bijeenkomst werd deelnemers gevraagd individueel hun input te geven. Hiervoor was een format ontwikkeld die kon worden ingevuld, zogenaamde 'placemats'. Op de placemat stonden vragen als: 'Welke zorgen heeft u?', 'Welke vragen heeft u?', 'Heeft u ideeën die u graag wilt delen?' en 'Over welke thema's moet het burgerberaad de gemeente adviseren?' Ook konden deelnemers zich op dit format aanmelden voor fase twee van het burgerberaad. De ingevulde formats werden verzameld in een bus.

Fase 2

Fase 2 bestond uit drie sessies met elk een verschillend doel: 1) informeren 2) delibereren en 3) adviseren.

Bijeenkomst 1 Informeren

De eerste bijeenkomst had tot doel om kennis en informatie over te dragen. Het programma bestond voornamelijk uit plenaire onderdelen. Er waren drie sprekers uitgenodigd om vanuit verschillende achtergronden te vertellen over het klimaatvraagstuk. De sprekers werden gekozen om kennis te delen over de thema's die in fase 1 naar voren werden gebracht. De thema's werden tussentijds getoetst via een vragenlijst bij deelnemers.

Er werd ruimte geboden om in de tafelgroepen (6-8 deelnemers) door te praten over de presentaties en vragen te formuleren. Er was ruimte voor het beantwoorden van een aantal vragen van de tafelgroepen. Vragen die niet konden worden beantwoord, zouden na afloop worden beantwoord via mail en de online omgeving. Bij de afronding werd deelnemers gevraagd: 'Denk je dat je nu genoeg weet om verder te praten?`, `Hoeveel thema's kiezen we?' en 'Wat vind je verder belangrijk in het proces?'.

Bijeenkomst 2 Delibereren

De tweede bijeenkomst stond in het teken van deliberatie, het gesprek tussen deelnemers. Het doel van de bijeenkomst was om voorstellen voor maatregelen te bedenken. Er werden opnieuw experts uitgenodigd. Er werd gestart met een ronde (40 min) in een kleine groep met circa 8 deelnemers. In een tweede ronde werden twee tafelgroepen samengevoegd waarna uitwisseling (20 min) tussen beide groepen plaats kon vinden. De gespreksrondes werden herhaald, deelnemers hadden het dan over het andere thema. Er werd afgesloten met een plenaire presentatie van de belangrijkste ideeën.

Bijeenkomst 3 Adviseren

De derde en afsluitende sessie stond in het teken van adviseren. Er werd een *open space* vorm aangeboden. In drie rondes kregen deelnemers de gelegenheid om mee te denken over zoveel mogelijk voorstellen en input te geven. Ronde 1 was bedoeld om conceptadviezen te formuleren. Ronde 2 was bedoeld om een reactie te geven op de adviezen van anderen (aanvullingen of aandachtspunten). Ronde 3 was de stemronde waarin werd besloten welke adviezen werden aangeboden aan de gemeente. Wanneer een voorstel de steun had van driekwart van de deelnemers, werd een advies aangenomen.

Tussentijdse communicatie met deelnemers

Door tussentijds de opbrengst van de voorafgaande bijeenkomst te toetsen en voorstellen over de invulling van de volgende bijeenkomst voor te leggen, werden verschillende programmaonderdelen van het beraad met elkaar verbonden.

Stemmen

In fase 2 werd stemmen met gekleurde kaarten geïntroduceerd als hulpmiddel om besluiten te nemen over het proces en de adviezen. De stemprocedure bestond uit een aantal stappen: een procesvoorstel of advies werd door de host toegelicht: 1) groene kaart (voor), gele kaart (twijfel), of rode kaart (tegen) 2) de host liet voorstanders en tegenstanders aan het woord en probeerde bezwaren in een aangepast voorstel te verwerken en 3) deelnemers stemden opnieuw, dit keer alleen met groen of rood. Bij steun van 75% van de deelnemers werd een voorstel overgenomen.

Terugblikbijeenkomst

Deelnemers van fase 1 en 2 van beide burgerberaden werden uitgenodigd voor een terugblikbijeenkomst. In deze informele bijeenkomst werd de ruimte geboden om elkaar (opnieuw) te ontmoeten, elkaars adviezen te leren

kennen en ervaringen uit te wisselen. Ook werd aandacht besteed aan de follow-up. De wethouder Duurzaamheid, Energietransitie en Klimaatadaptatie was aanwezig bij deze bijeenkomst.

Vergoeding

Voor deelnemers aan fase 1 van het beraad werd een bedankje beschikbaar gesteld in de vorm van een waardebon voor een activiteit naar keuze: karten (duurzaam), klimmen of een bioscoopbon voor twee personen. Na fase 2 ontvingen deelnemers een waardebon voor een dagje Drievliet (pretpark) of Madurodam voor vier personen. In Laakkwartier & Spoorwijk ontvingen deelnemers van fase 2 een cadeaubon ter waarde van 115 euro. Dit bedrag kwam overeen met het bedankje voor deelnemers in Statenkwartier. De organisatie heeft dit aangepast na Statenkwartier, omdat de waardebonnen (te) beperkte geldigheid hadden op het moment van uitreiken.

Aanpassingen Laakkwartier & Spoorwijk

Door de burgerberaden na elkaar te organiseren was het mogelijk om op basis van de ervaringen, tussentijds aanpassingen te doen in de opzet van het burgerberaad. De opzet is op onderdelen aangepast wat betreft 1) loting 2) de bijeenkomsten in fase 2 en 3) de structurering van de adviezen. De aanpassingen zijn gedaan op basis van de feedback van deelnemers aan het beraad in het Statenkwartier en de evaluatie door het projectteam. De belangrijkste aanpassingen worden hieronder kort toegelicht.

Loting: Meer bewoners inloten

Op basis van de ervaringen met de aanmeldingen in Statenkwartier werd de loting aangepast. Voor het burgerberaad in Laakkwartier & Spoorwijk zijn circa 30% meer deelnemers uitgenodigd dan in Statenkwartier. Ook het aantal deelnemers dat in de verschillende fases werd ingeloot lag hoger.

Extra bijeenkomst

Deelnemers en het projectteam ervaarden in Statenkwartier dat er weinig tijd was om alle stappen om tot een goed advies te komen te doorlopen. Tijdgebrek speelde in fase 2 een rol, vooral als de meningen van deelnemers over een onderwerp sterk uiteenliepen. Om meer ruimte te kunnen bieden aan de deliberatie, het gesprek tussen deelnemers, werd een vierde bijeenkomst geprogrammeerd.

Structurering van de inhoud

De breedte van de thema's in Statenkwartier bracht met zich mee dat het voor deelnemers lastig was om thema's te onderscheiden. Verder bleek het lastig om tot concrete adviezen te komen in de gegeven tijd. In de opzet van het burgerberaad in Laakkwartier & Spoorwijk werd daarom een aantal wijzigingen aangebracht in de structuur van de bijeenkomsten.

- In Statenkwartier konden deelnemers aan het begin stemmen op vier thema's, die allemaal even belangrijk werden gevonden. In Laakkwartier is begonnen met het formuleren van 9-10 thema's op basis van input van deelnemers uit fase 1. Daarvan zijn de drie belangrijkste gekozen door de deelnemers d.m.v. een online stemronde.

- In de opzet zijn de brainstormfase en de fases van het uitwerken van adviezen, duidelijker onderscheiden. Hierdoor kregen deelnemers de mogelijkheid om idealen te formuleren. Op een 'droomflap' (flipover) konden ideaalbeelden uitgeschreven of gevisualiseerd worden. Hierbij werd nog niet ingegaan op vragen als 'Wat is mogelijk?' of 'Hoe willen we dit realiseren?'.

- Er is ruimte ingebouwd voor het gestructureerd geven van feedback op conceptadviezen in de derde en vierde bijeenkomst van fase 2. In bijeenkomst 3 ging het om feedback verzamelen op conceptadviezen. In deze feedbackronde werden vragen gesteld als: 'Is het advies duidelijk?' 'Is het advies compleet?' 'Is er dubbeling of overlap met een ander advies?' Naar aanleiding van deze feedback werden de volgende vragen in de groepjes besproken: 'Wil je adviezen aanpassen n.a.v. nieuwe ideeën en perspectieven?' 'Wil je adviezen aanpassen om genoeg bijstand te krijgen van de groep?'. In bijeenkomst 4 werd feedback verzameld op adviezen die tijdens de vorige bijeenkomst nog niet voldoende steun hadden verworven, nog niet af waren of nieuw waren ingebracht. Hierbij werd in drie grote groepen deelnemers nagedacht over de volgende vragen: 'Is het advies duidelijk?' 'Is het advies concreet of is het advies te gedetailleerd?' 'Wat kunnen we veranderen om het advies wel naar groen te krijgen?' In de tweede gespreksronde gingen deelnemers in kleine groepen van zes aan de slag met deze feedback om de adviezen definitief te formuleren.

Opstellen van een advies
De host gaf een korte uitleg over het schrijven van een goed advies. Daarnaast is een format voor de formulering van de adviezen ontwikkeld met drie vragen: 'Wat zien we?', 'Wat willen we?', en 'Hoe kunnen we dat bereiken?'. Het doel van dit format was om de formulering van de adviezen eenvormiger en hierdoor mogelijk beter te implementeren binnen de gemeente.

Communicatie
Om deelnemers en geïnteresseerden goed te informeren over het burgerberaad waren verschillende communicatiemiddelen beschikbaar.

Communicatie voor deelnemers
Communicatie met deelnemers verliep via een speciaal mailadres: burgerberaden@denhaag.nl. Tussen sessies door ontvingen deelnemers verslagen, presentaties en achtergronddocumenten. Bij vragen, konden deelnemers via dit adres contact opnemen. Er was ook een website voor het burgerberaad ingericht Statenkwartier burgerberaad - Duurzame stad Den Haag en Burgerberaad Laakkwartier - Duurzame stad Den Haag, hier konden deelnemers (en geïnteresseerden) informatie terugvinden die ze nodig hebben voor het beraad zoals verslagen, opbrengsten van bijeenkomsten, Q&A's, documenten en presentaties.

Communicatie voor geïnteresseerden
Voor geïnteresseerden richtte de gemeente een informatiepagina in: https://www.duurzamestad.denhaag.nl/. Op deze website was onder andere uitleg te vinden over het burgerberaad, informatie over klimaatverandering en werden veel gestelde vragen beantwoord. Daarnaast werd er door de gemeente gewerkt aan publieke communicatie over het burgerberaad.

Reflectie op opzet van beide burgerberaden
Hieronder volgt een korte reflectie op de opzet van het burgerberaad aan de hand van de elementen van procedurele rechtvaardigheid: *respect*, *voice* en *explanation*. Op basis hiervan ontstaat een beeld in hoeverre er bij de opzet van de burgerberaden rekening is gehouden met wat voor deelnemers belangrijk is.

Respect
In de opzet van de burgerberaden stond de deelnemer centraal. Door de burgerberaden op te bouwen in twee fasen werd bewoners de ruimte geboden om te kiezen voor kortstondige deelname (één bijeenkomst) of langduriger betrokkenheid in fase 2. Deelnemers konden ervoor kiezen om invloed uit te oefenen door thema's te agenderen voor de tweede, verdiepende fase, en het daarbij te laten. Hiermee werd de drempel om deel te nemen laag gehouden en konden deelnemers op basis van hun ervaring met de startbijeenkomst.

Deelname aan beide fasen van het burgerberaad vroeg een inzet van 4 (Statenkwartier) respectievelijk 5 (Laakkwartier & Spoorwijk) bijeenkomsten van 5 uur. Dit is voor een burgerberaad relatief weinig tijd. Alle bijeenkomsten werden georganiseerd in de avond en gingen van start met een maaltijd. Door een beperkt aantal bijeenkomsten in de avond te organiseren werd het makkelijker gemaakt om deelname aan het beraad te combineren met werk, studie of gezin.

Voor de bijeenkomsten van de burgerberaden zijn locaties gekozen in de wijk. De ontvangst en faciliteiten op de locaties waren goed geregeld. De bijeenkomsten werden voor een relatief kleine groep deelnemers georganiseerd (45 in fase 1 en 30 in fase 2). Door locaties in de wijk en de kleinschaligheid van het burgerberaad werd de drempel om mee te doen voor deelnemers verlaagd. Voor anderstalige deelnemers was er tijdens alle bijeenkomsten een fluistertolk beschikbaar. De informatie op de website was zowel in het Nederlands als Engels beschikbaar, voor het burgerberaad Laakkwartier & Spoorwijk is (een deel van) de informatie ook in het Pools en Arabisch vertaald.

Voice
De vraagstelling van de burgerberaden was breed en bood ruimte voor uiteenlopende invulling en inbreng. Er was gedurende het beraad ruimte voor vragen en opmerkingen. Door tussentijdse terugkoppeling per mail en via de website en de gelegenheid om tussentijds vragen te stellen, werd er een laagdrempelige mogelijkheid geboden om input te geven. Vragen werden tussentijds beantwoord en er werd informatie gedeeld. Antwoorden op vragen werden met alle deelnemers gedeeld.
In fase 1 lag het programma vast maar in fase 2 werd er ruimte geboden om aanpassingen te doen in het programma. In fase 2 konden deelnemers bepalen over hoeveel en welke onderwerpen ze zich wilden richten bij het formuleren van adviezen. Door de manier waarop de opeenvolgende programmaonderdelen op elkaar aansloten en de verslaglegging werd zichtbaar waar de input van deelnemers bleef en hoe keuzes die waren gemaakt richting gaven aan de verdere invulling van het programma.
In fase 2 was er ruimte ingebouwd om deelnemers invloed te geven op de invulling van de bijeenkomsten, o.a. door hierover te stemmen. De onderwerpen waarover werd gestemd werden door het projectteam bepaald op basis van de input van deelnemers of het verloop van de eraan voorafgaande bijeenkomst.

Explanation
In de uitnodiging van het burgerberaad ontvingen deelnemers een visualisatie met de stappen van de burgerberaden (zie figuur 6). In het programma van de bijeenkomsten was ruimte opgenomen voor uitleg over de verschillende onderdelen en de samenhang. In de startbijeenkomst werd aandacht besteed aan wat deelname aan een burgerberaad behelsde. Verslagen en informatie over het proces van de burgerberaden werd ontsloten voor de deelnemers. Het vervolgproces na afronding van de adviezen werd met deelnemers via de mail gedeeld en via de informatiepagina van het burgerberaad.

4.2 Statenkwartier: loting en samenstelling deelnemersgroep

Samenstelling deelnemersgroep

Er zijn in totaal twee keer 2.071 deelnemers ingeloot voor het burgerberaad in Statenkwartier, van de ingelote bewoners hebben 163 mensen (4%) zich aangemeld. In een tweede lotingsronde zijn uit de 163 aanmeldingen, 90 deelnemers geselecteerd om deel te nemen aan fase 1. Bij deze loting werd naast de selectiecriteria van leeftijd en geslacht ook gelet op de woonsituatie (verdeling tussen huiseigenaren, huurders, en sociale huurders). Van de 90 deelnemers die zijn uitgenodigd, hebben 59 deelnemers meegedaan aan de eerste fase van het burgerberaad (zie figuur 7). Aan het einde van fase 1 hebben 38 deelnemers zich opgeven voor fase 2. De belangrijkste reden om zich niet op te geven was dat bewoners een of meerdere avonden niet beschikbaar waren.

Fase 2

Voorafgaand aan de start van fase 2 is een derde keer geloot. Uit de 38 aanmeldingen zijn 30 deelnemers geselecteerd. Er is rekening gehouden met dezelfde selectiecriteria als in fase 1. Door een tweede en derde loting kon de samenstelling van de deelnemersgroep worden gecorrigeerd, met als beoogd resultaat een zo goed mogelijke afspiegeling van de wijk met betrekking tot leeftijd, geslacht en woningtype. Van de 30 deelnemers die zijn ingeloot, zijn er 23 gestart aan fase 2. Van deze 23 deelnemers zijn 21 deelnemers gedurende fase 2 betrokken gebleven. De deelnemers die tussentijds zijn gestopt gaven ziekte als reden.

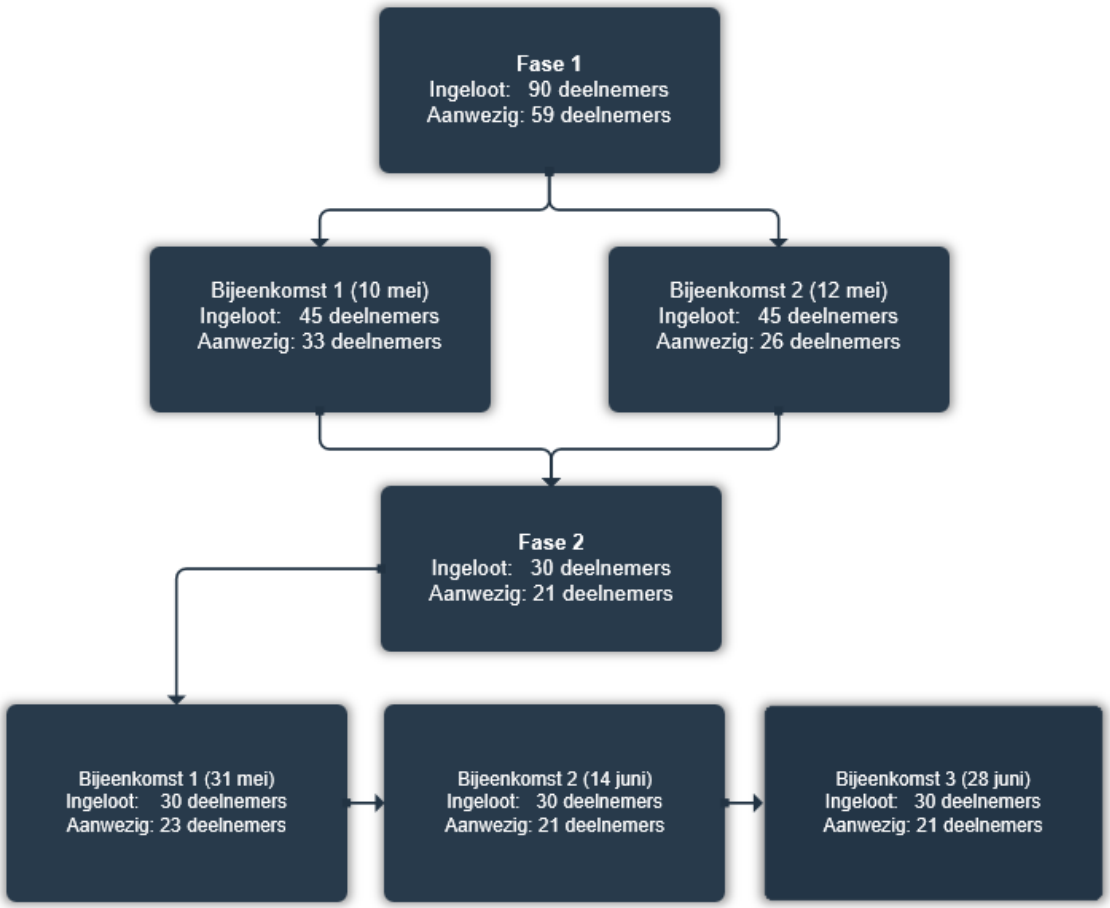

Figuur 7: Ingelote en aanwezige deelnemers per fase en bijeenkomst burgerberaad Statenkwartier.

Demografische kenmerken deelnemers

55 van de 59 deelnemers aan de eerste fase, hebben voorafgaand aan de startbijeenkomst een vragenlijst ingevuld. Van de respondenten (n=55) was 60% man (n = 33), 36% vrouw (n = 20) en twee deelnemers hebben de antwoordkeuze 'zeg ik liever niet' aangekruist.

De grootste groep deelnemers bevindt zich in de leeftijdscategorie tussen de 25 en 39 jaar (29%). Dit percentage ligt hoger dan in de wijk Statenkwartier (AlleCijfers, 2022) (zie figuur 8). De kleinste groep deelnemers bevindt zich in de leeftijdscategorie 16-24 jaar, in het Statenkwartier is dit ook de kleinste leeftijdsgroep. Het percentage (van het totaal aantal mensen) in die leeftijdsgroep ligt echter nog wat lager in het burgerberaad dan in de wijk (3.5% vs. 10,3%).

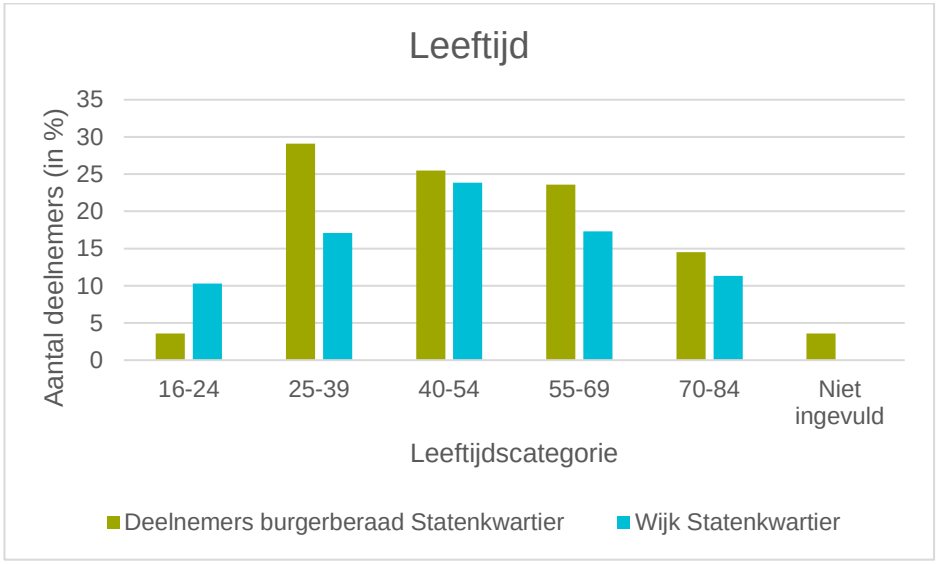

Figuur 8: Deelnemersgroep per leeftijdscategorie van het burgerberaad Statenkwartier (n = 55) en de wijk Statenkwartier (n = 10.345).

Bewoners met verschillende opleidingsniveaus hebben deelgenomen aan het burgerberaad (zie figuur 9). In Statenkwartier was 95% (n = 52) van de deelnemers hoog opgeleid (HBO of WO). Dit percentage is aanzienlijk hoger dan het aantal hoogopgeleiden in de wijk (64%) (AlleCijfers, 2022).

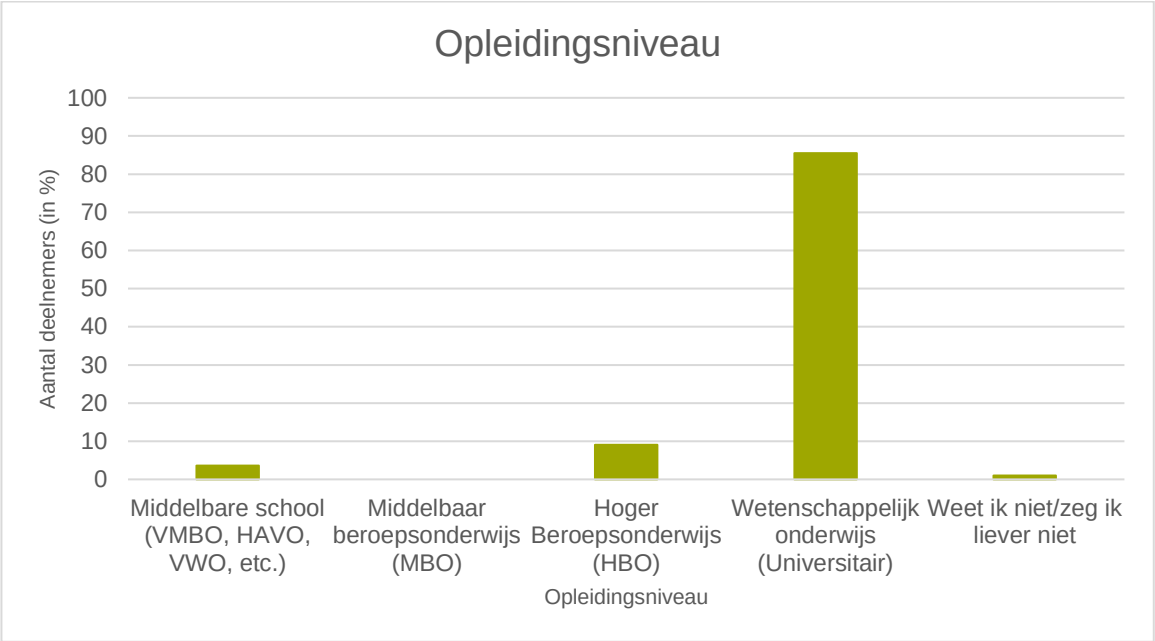

Figuur 9: Deelnemersgroep per opleidingsniveau in Statenkwartier in %, n = 55.

Motieven voor deelname

Het meest genoemde motief om deel te nemen aan het burgerberaad was '*Om invloed uit te uitoefenen op het klimaatbeleid van de gemeente*' (zie figuur 10). Ruim de helft (56.4%) van de deelnemers bracht dit naar voren als reden om deel te nemen. De helft (50,9%) van de deelnemers gaf aan deel te nemen 'omdat zij zich betrokken voelen bij de gemeente'. Een andere reden die werd genoemd was *"Ik ben geïnteresseerd in nieuwe democratische structuren en wil dit wel eens meemaken"*. Tot slot was het voor een grote meerderheid (75%) van de deelnemers de eerste keer dat zij meepraatten op uitnodiging van de gemeente.

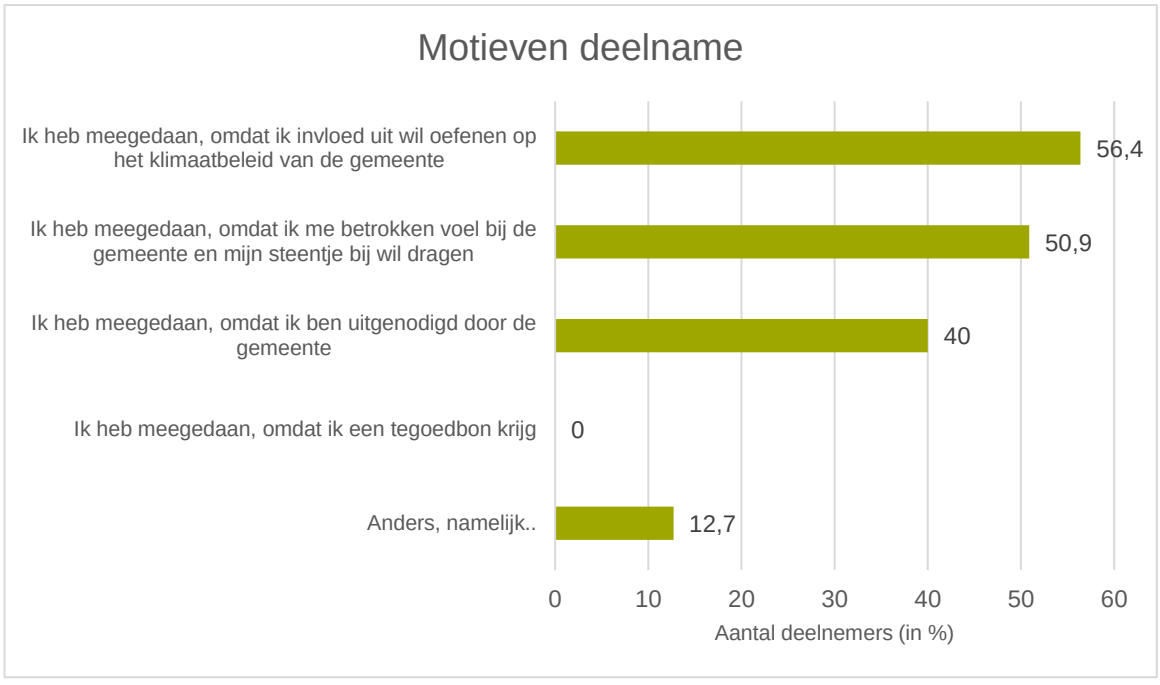

Figuur 10: Overzicht motieven deelname in Statenkwartier (aantal deelnemers in %), n = 55.

Houding ten opzichte van klimaatverandering

Over het algemeen voelden deelnemers aan het burgerberaad zich al betrokken bij het klimaatvraagstuk. Er hebben geen bewoners deelgenomen aan het burgerberaad die sceptisch zijn tegenover klimaatverandering; geen enkele deelnemer gaf aan dat er geen klimaatverandering is of dat zij hieraan twijfelen. De groep die twijfelt aan klimaatverandering, is landelijk beduidend groter dan bij het burgerberaad (21% versus 0%). Daarnaast denken bijna alle deelnemers aan het burgerberaad (95%) dat klimaatverandering deels of volledig door de mens wordt veroorzaakt. Dit percentage is vergelijkbaar met landelijke cijfers (Publieksmonitor, 2021) (zie figuur 11). Deze gegevens zijn een indicatie dat deelnemers van het burgerberaad in Statenkwartier over het algemeen klimaatbewust zijn.

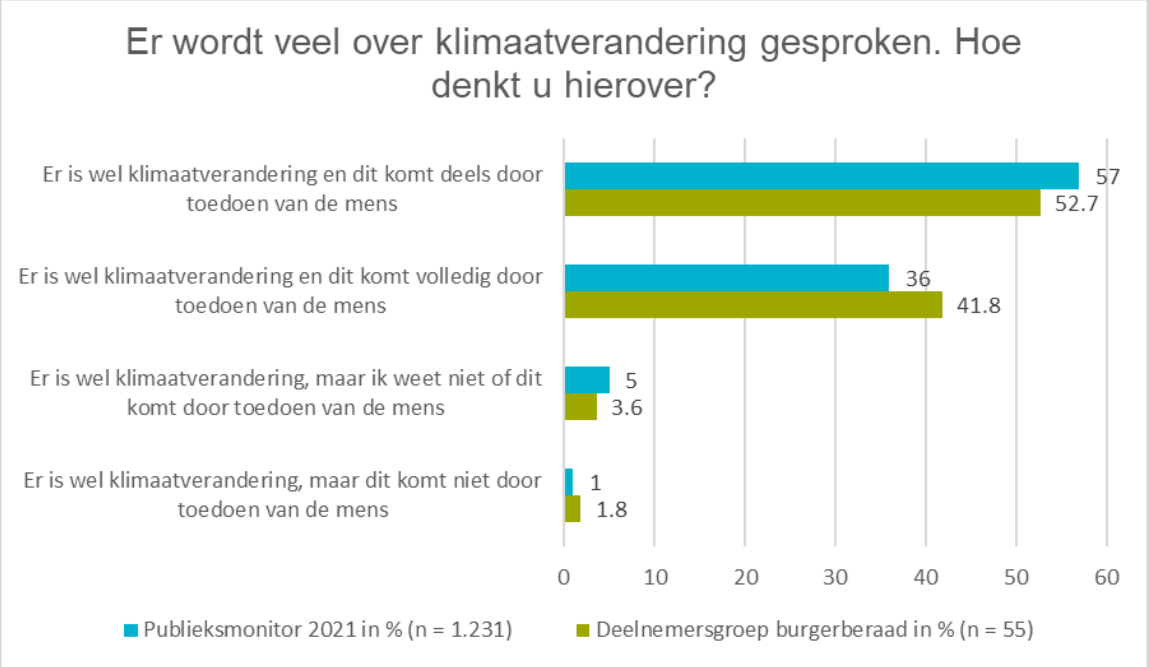

Figuur 11: Houding ten aanzien van klimaatverandering in % deelnemersgroep Statenkwartier en de resultaten van de Publieksmonitor Klimaat en Energie 2021.

Kennis van klimaatbeleid

Het merendeel van de deelnemers is betrokken bij het klimaatvraagstuk, maar heeft weinig kennis over het klimaatbeleid van de gemeente; 9% van de respondenten gaf aan redelijk veel over het klimaatbeleid van Den Haag te weten en geen van de deelnemers wist voorafgaand aan het beraad veel over het klimaatbeleid van de gemeente.

4.3 Statenkwartier: verloop

Op 10 en 12 mei vond twee keer eenzelfde bijeenkomst plaats met telkens een wisselende groep deelnemers. De bijeenkomsten vonden plaats in het The Hague Mariott Hotel.

Fase 1

De ontvangst in de plenaire ruimte werd verzorgd door medewerkers van de organisatie en verliep soepel. Er werd in kleine, vooraf ingedeelde groepen gegeten. Aan elke tafel at een tafelbegeleider mee. Deelnemers stelden zich aan elkaar voor en er werd geanimeerd gepraat aan de tafels. Aan sommige tafels werden de vragen die hiervoor waren opgesteld gebruikt, aan andere tafels gebeurde dat niet. Er was voldoende tijd voor het diner en gesprek. Het burgerberaad werd door de host geïntroduceerd als 'een mogelijkheid om de gemeente te helpen'. Het plenaire programma werd geopend door de directeur energietransitie tijdens de eerste bijeenkomst en door de wethouder tijdens de tweede bijeenkomst. Deelnemers werden nogmaals welkom geheten en er werd een toelichting gegeven over het klimaatbeleid van de gemeente.

In de tafelgesprekken was de sfeer ontspannen en open. Er werd gepraat in groepen van 5-6 deelnemers. Er was een tafel met niet-Nederlandstalige deelnemers waar Engels werd gesproken.
Deelnemers luisterden zichtbaar naar elkaar. De gang van zaken aan de tafels liep uiteen. Sommige groepen werkten gestructureerd aan de beantwoording van de vragen die waren meegegeven. Andere voerden een minder gestructureerd gesprek en schreven weinig op. De meeste tafelbegeleiders stuurden het verloop van het gesprek, sommige gaven ook inhoudelijke toelichting aan deelnemers.
Aan sommige tafels werd het gesprek gevoerd via de tafelbegeleider. Aan andere tafels waren deelnemers met elkaar in gesprek en stuurde de tafelbegeleider zo nu en dan bij. Deelnemers die minder actief meepraatten werden soms door de tafelbegeleider betrokken bij het gesprek. Aan andere tafels domineerden enkele deelnemers het gesprek. De dialoogregels lagen op tafel, maar er werd geen aandacht aan besteed.

In fase 1 was het vooraf opgestelde programma leidend voor de bijeenkomsten. Er was een strak programma en geen ruimte om hiervan af te wijken. Er was beperkt ruimte voor vragen "Gelet op de tijd is er ruimte voor een paar vragen" en opmerkingen. Voor de beantwoording van vragen was niet altijd genoeg tijd. Er werd zichtbaar geluisterd naar deelnemers wanneer ze vragen stelden. Soms gaf de host antwoord op een vraag en soms werd deze beantwoord door een ambtenaar. Er werd niet bij deelnemers gecheckt of een reactie afdoende is.
Er werden enkele vragen gesteld over de scope waarbinnen de adviezen moesten passen: "Wat is de scope? 5,10 of 15 jaar? Dat maakt wel uit." De host antwoordde: "Het mag allemaal maar geef het wel aan." En: "Is het doel van het burgerberaad het tegengaan van klimaatverandering of gaat het over maatregelen die we kunnen nemen om met de gevolgen ervan om te gaan?". Voor de beantwoording van deze laatste vraag verwees de host naar de tafelgesprekken: "Bespreek dit maar in je groepje".
De uitkomsten van de gesprekken aan tafel werden op flaps vastgelegd. Aan het eind van de bijeenkomst vulden alle deelnemers een 'placemat' in met hun persoonlijke input, en al hun overgebleven vragen en opmerkingen. Deelnemers gaven hierop ook aan of ze deel wilden nemen aan fase 2. De ingevulde placemats werden ingeleverd in een grote brievenbus op een centrale plek in de ruimte. Na afloop heeft de gemeente op de vragen en reacties per mail gereageerd.

De opzet van het programma werd duidelijk uitgelegd. De afdelingsdirecteur (10 mei) respectievelijk de wethouder (12 mei) gaven uitleg over de aanleiding van het burgerberaad. Het idee en de opzet van burgerberaden werd toegelicht en er werd door een ambtenaar informatie gegeven over het beleid van de gemeente. De host stelde zichzelf voor en introduceerde de ambtenaar respectievelijk wethouder. Voor

deelnemers was niet altijd duidelijk wie de sprekers waren. Bij de afronding werden deelnemers helder geïnformeerd over de opzet van fase 2, waaronder het aanmelden en loten, en de communicatie hierover. Verder werd aangegeven hoe de inbreng van deelnemers zou worden gebruikt in fase 2.

Fase 2

Deelnemers die hadden aangegeven deel te willen nemen aan fase 2 en hiervoor waren ingeloot, werden samengevoegd tot één groep. Er startte een groep van ruim 20 deelnemers aan fase 2. De bijeenkomsten (31 mei, 14 en 28 juni) vonden plaats in een buurthuis, het Henri-Couvee huis. De sfeer op deze locatie was informeler en persoonlijker dan bij het Mariott Hotel in fase 1. Er was meer ruimte voor deelnemers om invloed uit te oefenen op de opzet van de bijeenkomsten. De ontvangst was informeel en hartelijk. De drie bijeenkomsten startten met een maaltijd die werd verzorgd door een bewonersinitiatief.

Bijeenkomst 1 Informeren

Tijdens de maaltijd vond de (hernieuwde) kennismaking plaats tussen deelnemers. Sommige tafelbegeleiders maakten hierbij gebruik van een aantal kennismakingsvragen die op tafel lagen. Na de maaltijd ging het inhoudelijke programma van start. Het programma van de tweede fase van het burgerberaad en de bijeenkomst werd toegelicht. Hoe fase 1 en 2 met elkaar verbonden waren, werd niet verteld. De host benadrukte dat deelnemers centraal stonden: “Het is jullie beraad, wij ondersteunen jullie.” Ook bood de host nog wat houvast bij het formuleren van adviezen. “Hou rekening met haalbaarheid: het beleid en de domeinen waar de gemeente overgaat, het huidige beleid en het gemeentelijk budget”.

Het delen van informatie stond centraal in deze bijeenkomst. Drie externe experts gaven een presentatie. De onderwerpen voor de presentaties waren bepaald aan de hand van de input en vragen uit fase 1. Het tempo van het programma en de presentaties (10 minuten) lag hoog. Onderwerpen waren: 1) wonen en energie(kosten), 2) communicatie en participatie en 3) openbare ruimte en mobiliteit. Er waren verschillen in het soort informatie dat werd gegeven. De presentatie van de ene expert sloot beter aan bij de behoefte van deelnemers dan de andere. Eén van de deelnemers zei over de presentaties van de experts: “Veel dingen die als kennis worden gebracht zijn geen kennis. Dat vind ik niet goed.”

Na elke presentatie spraken deelnemers per tafelgroep na over de presentatie om met elkaar vragen te formuleren. De tafelgroepen besloten welke vragen zij wilden stellen in de bijeenkomst en welke achteraf konden worden beantwoord. Elke groep stelde enkele vragen die plenair werden beantwoord. De vragen die niet plenair waren beantwoord, werden opgeschreven door de tafelbegeleiders en er werd aangegeven dat deze achteraf in een Q&A beantwoord en geüpload zouden worden op de website voor deelnemers.

Deelnemers gaven mede richting aan de inhoudelijke focus van het burgerberaad. Zo werd er uitvoerig gesproken over het aantal thema’s waarover in de vervolgbijeenkomsten gesproken zou worden. Sommige deelnemers stelden voor het aantal thema’s terug te brengen van 4 naar 2c, zodat er meer verdieping mogelijk was gegeven de beperkte tijd: “Ik zou het graag terug willen brengen naar twee thema’s om voldoende diepgang te realiseren in de beperkte tijd.” Door het gesprek met elkaar te voeren en vervolgens te stemmen, hebben deelnemers besloten de adviezen te richten op twee thema’s: 1) wonen en energie en 2) openbare ruimte en mobiliteit. De twee andere thema’s ‘communicatie en participatie’ en ‘financiering en regulering’ werden als een van de aspecten bij de gekozen thema’s meegenomen.

De werkwijze van het stemmen werd uitgelegd. Er werd gestemd over een aantal zaken, door middel van kaartjes; rood, geel en groen. Er werd bijvoorbeeld door middel van stemming instemming gevraagd op het programma. Wanneer er in de eerste stemming geen overeenstemming was, werd deelnemers gevraagd om

uitleg te geven bij hun standpunt. Dit leidde ertoe dat voorstellen werden geherformuleerd om vervolgens wederom in stemming te worden gebracht.

Er was verschil van inzicht over of 75% steun voor een besluit het juiste percentage was. De organisatie gaf uitleg over dit percentage. Er waren verschillende opvattingen over het stemmen: op basis van de aanwezige deelnemers, de uitgebrachte stemmen (soms stemden deelnemers niet mee), een vast aantal dat aan het begin van de bijeenkomst wordt vastgesteld, of was een ander percentage toch niet beter? Hier werd lang over gepraat, uiteindelijk werd besloten om het besluit hierover door te schuiven naar de volgende bijeenkomst.

In het tweede deel van de avond, naar het einde toe, werd deelnemers gevraagd: 'Denk je dat je nu genoeg weet om verder te praten?' 'Hoeveel thema's kiezen we?' en 'Wat vind je verder belangrijk in het proces?'. De eindtijd van de bijeenkomst was ondertussen verstreken, sommige deelnemers gaven aan graag naar huis te willen gaan. De afsluiting was wat gehaast en er werd niet expliciet gevraagd naar feedback op de avond.

Bijeenkomst 2 Delibereren
Gestart werd met een plenair deel waarin informatie werd gedeeld. Centraal stond de deliberatie - het gesprek tussen deelnemers - om tot ideeën te komen voor de adviezen. Het programma werd toegelicht, maar de achtergrond ervan en de link met de eerste bijeenkomst niet. Hoewel de procesvoorstellen die in het tweede deel van de bijeenkomst werden besproken, waren gebaseerd op de inbreng van deelnemers in de eerste bijeenkomst en na afloop hiervan, was dit niet altijd helder voor deelnemers.
De host benadrukte dat deze bijeenkomst, in tegenstelling tot de vorige, niet uit zou lopen: "Het is mijn rol jullie om tien uur naar huis te laten gaan."

Er werd gestart met een maaltijd per tafelgroep. Tijdens het diner werden drie korte presentaties gegeven. De reden die hiervoor werd gegeven, was dat uit de vragen die tijdens de eerste bijeenkomst waren gesteld, nog een aanvullende behoefte aan informatie naar voren kwam waar niet tussentijds per mail aan kon worden voldaan. Aan de behoefte van deelnemers aan meer informatie, werd tegemoetgekomen door drie sprekers die tijdens de maaltijd presentaties (5 min) gaven. Een ambtenaar van het team energietransitie gaf een toelichting over budgetten en financiering, en kwam hiermee tegemoet aan de behoefte aan meer inzicht in de randvoorwaarden. Hij sloot af met de uitnodiging: "Kom maar naar me toe met je vragen, vanavond of een volgende keer. En ga het (de kosten) niet helemaal uitrekenen dat is zonde. Er kan altijd technische ondersteuning gezocht worden of budget worden vrijgemaakt." Een van de deelnemers vertelde over de verduurzaming van zijn eigen woning. Spreker 3 had ook een presentatie gegeven tijdens de eerste bijeenkomst, hij vertelde over mogelijkheden om de wijk te vergroenen. Van de ruimte die er was om vragen te stellen na de presentaties, werd geen gebruik gemaakt.

Na afloop van de presentaties, gingen de deelnemers binnen de tafelgroepen met elkaar in gesprek over ideeën binnen de twee thema's: 'wonen en energie' en 'mobiliteit en openbare ruimte'. Deelnemers schreven eerst hun eigen ideeën op post-its en gingen daarna in gesprek. De host zei na de eerste ronde: "Er is een kwartier om bij andere groepen te kijken, volgende keer gaan we adviezen formuleren." Beide groepen hebben over beide thema's gesproken. Het was voor deelnemers niet altijd helder wat de bedoeling in de tafelgroepen was.

In het tweede deel van de bijeenkomst werden vier procesvoorstellen besproken. Dit was opnieuw het voorstel over het stemmen (adviezen of keuzes in het proces worden aangenomen wanneer 75% van de stemmen vóór stemt') maar ook over de verbinding met de wijk (we leggen de adviezen van het beraad voor aan de hele wijk voordat de adviezen naar de gemeenteraad gaan). Het stemmen bracht soms wat verwarring, bijvoorbeeld over

het gele kaartje bij het stemmen. De onduidelijkheid over het stemmen vertraagde het proces, waardoor de aandacht van sommige deelnemers verslapte.

Er werd lang gesproken over het voorstel om de adviezen van het beraad aan de wijk voor te leggen. De vraag of het burgerberaad keuzes kon maken voor de wijk, werd in de vorige bijeenkomst door twee deelnemers opgeworpen. Vertegenwoordigde het burgerberaad de wijk of was deelnemen op persoonlijke titel? “We vertegenwoordigen niet de buurt, we kunnen geen beslissingen nemen voor de buurt", merkte een deelnemer op. Er werd verschillend gedacht over het informeren van de wijk voordat het advies wordt aangeboden aan de gemeenteraad. Sommige deelnemers brachten naar voren dat het voorleggen van de adviezen aan de wijk het proces zou vertragen. Het voorstel om de uitkomsten voor te leggen aan de hele wijk werd niet aangenomen.

De host gaf aan: “We gaan nog een half uurtje door met aantal vragen over hoe we volgende week gaan werken.” Over deze vragen wordt – aan de hand van een voorstel – gestemd. Het stemmen over sommige onderwerpen riep wat irritatie op, bijvoorbeeld over het programma van de derde bijeenkomst en over de vraag “Zijn jullie klaar voor de volgende bijeenkomst?”

Bijeenkomst 3 Adviseren
In deze laatste bijeenkomst werden adviezen geformuleerd en werd hierover gestemd. De ideeën die tijdens de tweede bijeenkomst waren bedacht, waren onderverdeeld in zes verschillende clusters die op flip-overvellen aan de muren hingen. Er werd niet aan tafels gesproken maar in een *open space*. Er waren drie rondes om tot adviezen te komen. De host benadrukte het belang van deze laatste bijeenkomst. De samenhang tussen programmaonderdelen werd duidelijk toegelicht en dat gold ook voor de relatie met de vorige bijeenkomsten. Het programma was duidelijk voor deelnemers. Er werden niet veel vragen gesteld, als er vragen waren, werd daar ruimte voor geboden. Deelnemers gaven een uur lang input voor conceptadviezen. Er waren flip-overvellen waar veel deelnemers over meepraatten en andere waar maar weinig over gesproken werd. Door het open karakter was de voortgang soms wat onoverzichtelijk. Sommige deelnemers spraken een-op-een met elkaar, anderen probeerden meer deelnemers te betrekken bij hun overwegingen. In de tweede ronde werden concrete adviezen geformuleerd. Er werd geluisterd naar inbreng van deelnemers om het overzichtelijker te maken; zoals een suggestie om adviezen te nummeren. Er waren twee ambtenaren die tips gaven over de haalbaarheid van adviezen: “Die subsidie loopt dus als een trein.” In de derde ronde werd gestemd over de 40 adviezen die waren geformuleerd door middel van de gekleurde kaartjes. Er was geen ruimte om toelichting te geven bij het stemmen of nog in gesprek te gaan over de inhoud of formulering van adviezen. Er werden 24 adviezen aangenomen.

Er was onvoldoende tijd. De mogelijkheid om een extra bijeenkomst te organiseren om meer tijd te kunnen besteden aan de formulering van de adviezen werd besproken. Het beraad nam het besluit om geen extra bijeenkomst te organiseren. De bijeenkomst liep uit, deelnemers bleven over het algemeen energiek en betrokken ondanks het late tijdstip.

Deelnemers stelden voor een schrijfteam te vormen om het advies uit te schrijven. Met de instemming van alle deelnemers gaven vier deelnemers zich hiervoor op. Deelnemers stelden vragen over de vervolgstappen na afloop van het burgerberaad en het mandaat. Een deelnemer vroeg: “Wat is nu straks de status van het advies?” De host herhaalde wat was afgesproken: “Het advies gaat naar de raad". Ondanks dit antwoord was niet voor alle deelnemers duidelijk hoe het vervolgproces eruitzag. Zo was het tijdpad onduidelijk en ook op de vraag of deelnemers na afloop zelf in gesprek konden met de gemeenteraad kwam geen duidelijk antwoord.

Vervolgproces na afloop

Na afloop van de slotbijeenkomst zijn alle adviezen gebundeld en gedeeld met de deelnemers in de vorm van een verslag. De schrijfgroep heeft een inleiding geschreven die bij het adviesrapport met alle definitieve adviezen werd gevoegd. Het definitieve adviesrapport werd gedeeld met deelnemers, zij konden hier nog op reageren. Het rapport werd door de wethouder aangeboden aan de gemeenteraad (23 december 2022). Na het afronden van zowel het burgerberaad in Statenkwartier als Laakkwartier & Spoorwijk, is een terugblikbijeenkomst georganiseerd voor deelnemers om ervaringen uit te wisselen en terug te blikken.

4.4 Statenkwartier: ervaringen van deelnemers

Om een beeld te krijgen hoe deelnemers hun deelname aan het burgerberaad in Statenkwartier hebben ervaren, wordt in deze paragraaf ingegaan op (1) de verwachtingen van deelnemers vooraf aan het burgerberaad, (2) de ervaringen van de deelnemers en (3) de houding van de deelnemers ten opzichte van het beraad en het klimaatbeleid van de gemeente.

Verwachtingen vooraf

De verwachtingen van de deelnemers voorafgaand aan het burgerberaad waren overwegend positief. De deelnemers waren echter iets minder positief over de opvolging van het burgerberaad. Het gaat hier bijvoorbeeld om de verwachting dat de gemeente opvolging geeft aan de adviezen van het burgerberaad en de invloed op het klimaatbeleid van de gemeente (zie Bijlage G, figuur G1).

Ervaringen achteraf

De ervaringen van deelnemers achteraf zijn vrijwel zonder uitzondering net zo positief of zelfs iets positiever dan de verwachtingen vooraf. Deelnemers waren na afronding van fase 1 overwegend positief (zie Bijlage G, figuur G2) en na fase 2 overwegend *zeer* positief (zie Bijlage G, figuur G3). Na afloop van beide fasen is deelnemers gevraagd het burgerberaad te beoordelen met een rapportcijfer. Na fase 1 werd het beraad met een 7,2 (n = 13) beoordeeld. Na fase 2 was dit cijfer een 7,3 (n = 18).

Deelnemers die ook fase 2 doorliepen, vertelden over hun deelname aan het burgerberaad: "*Ik vond het goed georganiseerd. Ik vond het leuk om heel veel mensen uit de buurt te leren kennen en het was gaaf om in deze vorm mee te denken over de toekomst van de stad*". De niet-Nederlandssprekende deelnemers spraken ook met veel lof over de organisatie van het beraad "*I think organising a citizens council is very brave. I was very proud to be selected. I really appreciated the spirit of the discussions with my neighbours. I could get a direct translation and the others could speak with me in English that was also very nice*".

Ervaren deelnemers het proces als rechtvaardig?

Wanneer we bij de ervaringen van deelnemers kijken naar *respect*, *voice* & *explanation*, zien we dat deelnemers het proces over het algemeen als rechtvaardig hebben ervaren. Deelnemers zijn het meest positief over de dimensie *respect* en zijn wat kritischer als het gaat om de dimensie *explanation* (zie Bijlage G, figuur G3). Deelnemers gaven aan en dat zij een volgende keer weer zouden deelnemen aan een burgerberaad als het onderwerp hen zou interesseren.

Respect

Deelnemers keken erg positief terug op de wijze waarop het burgerberaad is georganiseerd. Ze gaven aan zich heel welkom en gehoord te voelen "Wat *ik positief vond was het enthousiasme, de professionaliteit van de begeleiders en de bereidheid om naar elkaar te luisteren. Ik vind de leiding extreem professioneel, echt heel goed. Dus daar ben ik dankbaar voor, die hebben ons door allerlei ingewikkelde processen heen gemaneuvreerd op een vrij efficiënte manier.*" Niet-Nederlands sprekende deelnemers spraken vergelijkbaar over de organisatie: "*It's a very empowering feeling because I felt very welcome, even though I was very new to the area. But they appreciated en welcomed my perspective.*" Ook waren er veel positieve geluiden over de goede organisatie "*Strakke organisatie en goede sfeer tijdens het beraad*".

Voice

Deelnemers voelden zich serieus genomen zij zagen de gespreksleiding als onpartijdig. "*Iedereen heeft diens inbreng kunnen geven, er was veel samenhorigheid en het proces werd goed begeleid door het team van de gemeente*". Deelnemers spraken hun waardering uit over dat met aandacht naar hen werd geluisterd: "*Ik vond*

ook de betrokkenheid van de medewerkers […] die eraan meededen heel sympathiek, heel aandachtig ook voor mensen die minder zeiden." en de ruimte die werd gegeven om inbreng te geven op het proces *'De organisatie was heel erg betrokken bij onze wensen over het proces, denk daarbij aan de 75% regeling of het verzoek om onze onderwerpen samen te voegen. Ik vond het heel fijn dat er telkens om ons advies of onze toestemming werd gevraagd bij het misschien gedeeltelijk aanpassen van het hele proces."*

Explanation

Deelnemers gaven aan voldoende en bruikbare informatie te hebben gemist. Sommige onderwerpen werden te complex bevonden voor een burgerberaad: *"Ik vond bepaalde punten die naar voren kwamen waar wij dan iets over moesten zeggen, daar moet je zoveel kennis van zaken hebben, bijvoorbeeld energie vanuit de haven van Rotterdam, hier moet je deskundig voor zijn, daar kunnen wij niet eens beginnen het over te hebben."*
Ook gaven deelnemers aan dat de vraagstelling te breed was: "*De scope van het beraad was te groot. Te grote onderwerpen in te korte tijd, het was naar mijn idee beter geweest om een concretere, simpelere vraag te stellen, of om veel meer tijd te nemen."* Tot slot gaven deelnemers aan graag de mogelijkheid te hebben gehad om zichzelf beter in te lezen: "*Een soort kennisbank waar je op kunt inloggen en relevant materiaal kunt vinden zou handig zijn. Dat vergroot het inzicht."* Er was waardering voor de wijze waarop de gemeente omging met de informatiebehoefte: "*De bereidheid om informatie te verstrekken en sprekers uit te nodigen was erg goed."*

Hoe verder? Houding deelnemers ten opzichte van de vervolgstappen.

Hoewel deelnemers zeer positief waren over het verloop van het burgerberaad, is er meer terughoudendheid als het gaat om de opvolging van de adviezen door de gemeente.

Deelnemers hopen dat er daadwerkelijk iets mee gebeurt en het niet blijft liggen *"I hope that some concrete actions is taken on those recommendations and not just to become, you know, a kind of a document."'* Hoe het advies verder wordt opgepakt is cruciaal voor de houding van deelnemers: *"Als dit verder gewoon maar in de grote massa verdwijnt en niks te kwaden, want de gemeenteraad is natuurlijk hartstikke druk, maar als er verder niks meer mee gebeurt, dan zou de cynische houding weer terug kunnen komen."*

Deelnemers gaven aan de omvang van het vraagstuk als belemmering te zien voor het overnemen van de adviezen door de gemeente: *"Het vraagstuk van het burgerberaad was te groot en vaag. Dit had concreter gemogen, dan hadden we ook concretere adviezen kunnen formuleren. Daarnaast hadden we nu ook tijd te kort om alles goed te bespreken. Ook denk ik dat de gemeenteraad betrokken had moeten worden bij het proces. We weten uit onderzoek dat het betrekken van de opdrachtgever zorgt voor meer draagvlak na afronding."*

Deelnemers spraken de wens uit om geïnformeerd te blijven bij de opvolging van de adviezen: "*So much effort went into this. We would appreciate if we are kept in the loop and informed maybe by email or an event that's happening. Or when any recommendation is adopted, inform us about when and how it's done, so we can be part of it."*

Tot slot werd naar voren gebracht dat zorgvuldig met de uitkomsten moet worden omgegaan: "*Wij zijn toevallig allemaal enthousiaste mensen die denken na over klimaat en die iets willen doen, maar wij representeren niet de wijk. Dus ik hoop niet dat het gepresenteerd wordt naar de gemeente als representatief van onze wijk."*

Heeft er een verandering in kennis en houding bij de deelnemers plaatsgevonden?

Naast de ervaringen van deelnemers over het verloop van het burgerberaad in Statenkwartier, is ook gekeken of na deelname de kennis en houding ten opzichte van (1) het klimaatvraagstuk en (2) het klimaatbeleid van de gemeente Den Haag is veranderd.

Kennis en houding klimaatverandering

De zorgen over klimaatverandering van deelnemers in Statenkwartier lijken na hun deelname aan het burgerberaad iets te zijn toegenomen (zie Bijlage G, figuur G4). Ook zien de deelnemers klimaatverandering achteraf als minder makkelijk op te lossen dan vooraf. De meeste deelnemers gaven echter voorafgaand aan het burgerberaad al aan zich zorgen te maken over klimaatverandering. "*De ernst van de situatie en het belang van ingrijpen was me allang duidelijk.*"

Sommige deelnemers gaven aan meer verontrust te zijn geworden door deelname aan het burgerberaad "*In grote lijnen ben ik niet wijzer geworden, maar meer verontrust door deze aanpak. We zijn laat en het is allemaal economie en politiek, daar komt het op neer.*"

Kennis en houding klimaatbeleid

Deelnemers geven aan na het burgerberaad meer kennis te hebben over het klimaatbeleid van de gemeente. De kennis over het klimaatvraagstuk lijkt minder sterk te zijn toegenomen door deelname aan het burgerberaad (zie Bijlage G, figuur G5 & G6).

De kennis en houding van deelnemers over het klimaatbeleid van de gemeente Den Haag is tevens in kaart gebracht aan de hand van drie concrete maatregelen: 'Groene Daken' Milieuzones' en de 'Direct Bespaaractie energie' (zie Bijlage G, tabel G1). Na het burgerberaad zijn meer deelnemers bekend met de drie de maatregelen. Deelnemers zijn echter niet positiever geworden over deze maatregelen na deelname aan het beraad.

Vertrouwen in de klimaataanpak van de gemeente

Het vertrouwen van deelnemers in de klimaataanpak van de gemeente is niet noemenswaardig veranderd door deelname aan het burgerberaad. Zowel voorafgaand aan hun deelname als achteraf geven de meeste deelnemers aan hier een 'beetje vertrouwen' in te hebben of neutraal tegenover te staan.

4.5 Laakkwartier & Spoorwijk: loting en samenstelling deelnemersgroep

We zullen eerst ingaan op samenstelling van de deelnemersgroep, demografische kenmerken van deelnemers en motieven voor deelname. Vervolgens bespreken we de ervaringen van deelnemers. Vanwege de beperkingen in het onderzoek naar het burgerberaad in Laakkwartier & Spoorwijk zullen we niet ingaan op het verloop van dit burgerberaad.

Samenstelling deelnemersgroep

Voor het burgerberaad in Laakkwartier & Spoorwijk zijn in totaal 6.525 deelnemers ingeloot. Vanuit de ingelote burgers zijn 150 aanmeldingen binnengekomen, dit betekent dat ruim 2% van de ingelote bewoners zich heeft aangemeld. In een tweede lotingsronde zijn 109 deelnemers geselecteerd om deel te nemen aan fase 1. Bij deze loting werd naast de selectiecriteria van leeftijd, postcode en geslacht ook gelet op de woonsituatie (verdeling tussen huiseigenaren, huurders, en sociale huurders). Uiteindelijk hebben 75 deelnemers meegedaan aan deze fase van het burgerberaad (zie figuur 12).

Aan het einde van fase 1 konden deelnemers zich opgeven voor fase 2 van het beraad. Dit hebben 60 van de 75 deelnemers gedaan. Voorafgaand aan fase 2 van het beraad is er voor een derde en laatste keer een gewogen loting gedaan uit de aanmeldingen. Er werd hierbij gelet op dezelfde selectiecriteria als bij fase 1. Er werden van de 60 deelnemers uit fase 1, 40 deelnemers ingeloot voor fase 2. Uiteindelijk hebben 20 deelnemers meegedaan aan 3 of meer bijeenkomsten van fase 2 van het beraad. Bij de eerste bijeenkomst waren 27 deelnemers aanwezig.

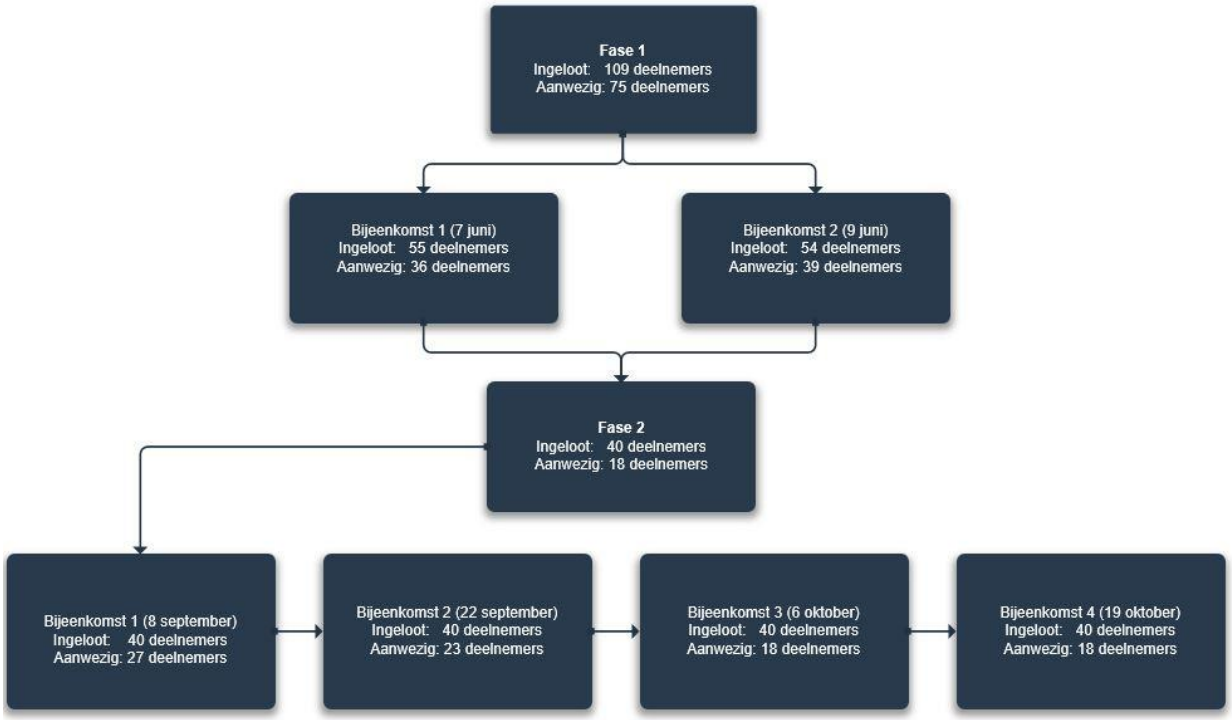

Figuur 12: Ingelote en aanwezige deelnemers per fase en bijeenkomst burgerberaad Laakkwartier & Spoorwijk.

Demografische kenmerken deelnemers

Na fase 1 hebben de afgevallen deelnemers een vragenlijst ingevuld, dit hebben 14 van de 35 deelnemers gedaan. Na fase 2 is tevens een vragenlijst verspreid onder deelnemers, 21 deelnemers hebben deze vragenlijst ingevuld. In totaal hebben 35 respondenten de vragenlijsten ingevuld in Laakkwartier & Spoorwijk.

Van de respondenten (n=35) was 57% vrouw, 40% man (n=14), en 1 deelnemer heeft de antwoordoptie 'zeg ik liever niet' aangekruist (3%).

Aan het burgerberaad in Laakkwartier & Spoorwijk hebben deelnemers van verschillende leeftijden deelgenomen (zie figuur 13). De grootste groep deelnemers bevindt zich tussen de 25 en 29 en de kleinste groep deelnemers bevindt zich tussen de 70-84. Dit komt in grote lijnen overeen met de cijfers in de wijk Laakkwartier & Spoorwijk (AlleCijfers, 2022). [1]

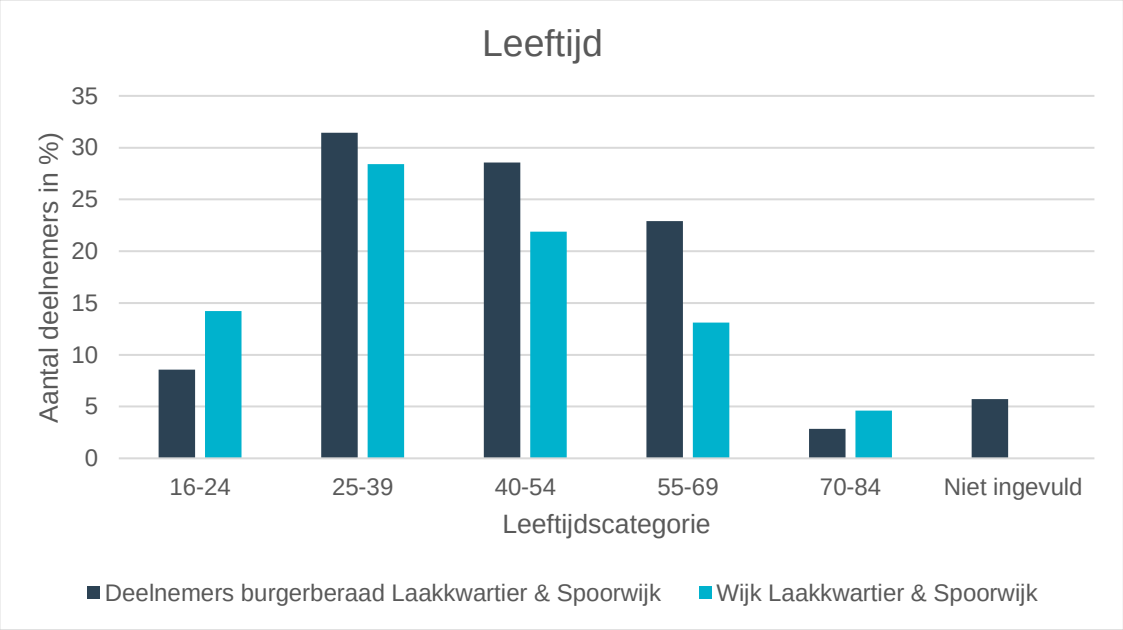

Figuur 13: Deelnemersgroep per leeftijdscategorie in het burgerberaad Laakkwartier & Spoorwijk in %, (n = 35) en de Wijk Laakkwartier & Spoorwijk (n = 23.865).

Voor een meerderheid (66%) van de deelnemers was het de eerste keer dat zij meepraatten op uitnodiging van de gemeente.

Opleidingsniveau

In Laakkwartier & Spoorwijk gaven bijna alle respondenten (93%, n=13) aan hoog opgeleid te zijn (zie figuur 14). Dit percentage ligt in de buurt Laakkwartier & Spoorwijk aanzienlijk lager; 21,4% (AlleCijfers, 2022). Hierbij moet worden opgemerkt dat het opleidingsniveau van deelnemers alleen is uitgevraagd onder deelnemers die niet verder zijn gegaan na afloop van fase 1 (n=14).[2]

[1] De leeftijd is vanwege beperkingen in het onderzoek alleen achteraf in fase 1 en 2 uitgevraagd. Omdat we geen gegevens hebben van de gehele deelnemersgroep, kunnen we alleen voorzichtige uitspraken hierover doen. Dit beeld komt mogelijk niet overeen met de gegevens van de totale groep deelnemers.

[2] Vanwege het lage aantal respondenten, kunnen we alleen voorzichtige uitspraken doen. Er lijkt echter wel een oververtegenwoordiging te zijn van hoogopgeleiden, dit beeld was ook in de bijeenkomsten terug te zien.

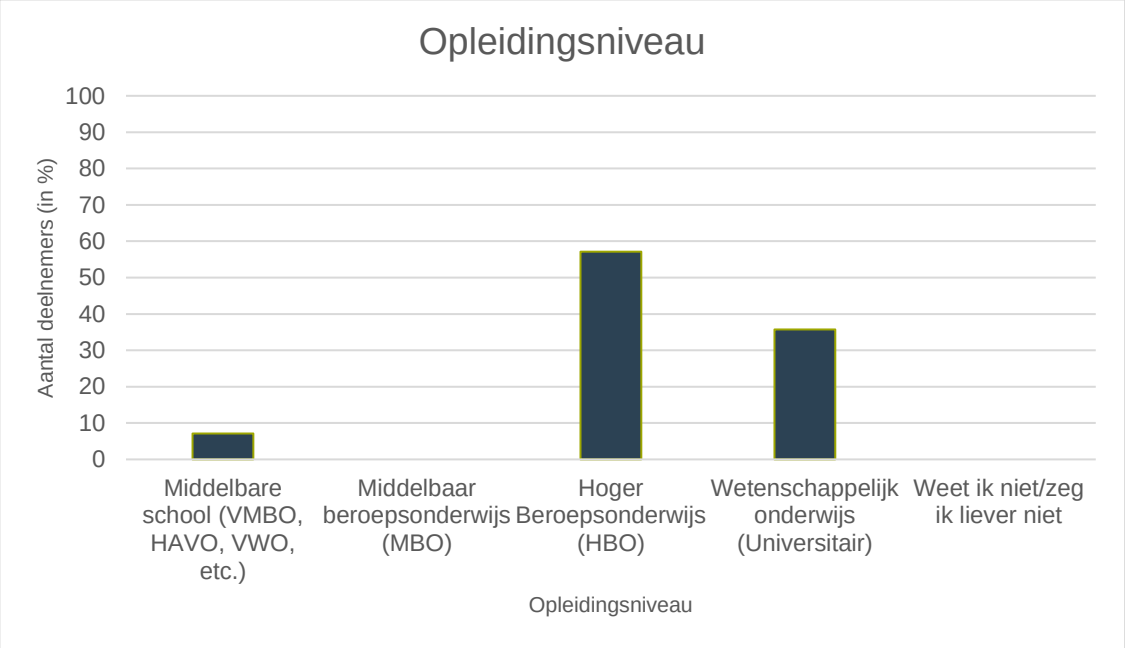

Figuur 14: Deelnemersgroep *per opleidingsniveau in Laakkwartier & Spoorwijk afvallers fase 1 in %, n = 14.*

Motieven voor deelname

De belangrijkste reden om deel te nemen aan het burgerberaad die (achteraf) door deelnemers van fase 2 werd genoemd was het invloed uitoefenen op het klimaatbeleid van de gemeente (61.9%, n = 13) (zie figuur 15). De reden die ook vaak genoemd werd was betrokkenheid bij de wijk of de gemeente (38.1%, n=8). Een andere reden die naar worden werd gebracht was "*uit nieuwsgierigheid en andere mensen ontmoeten uit de wijk.*"

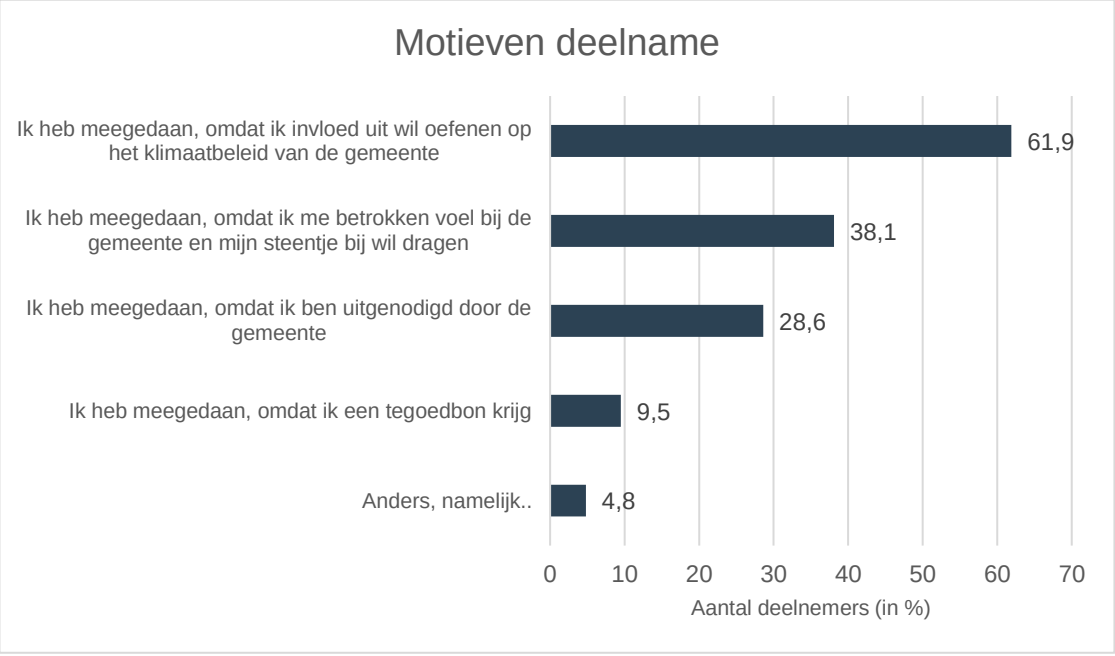

Figuur 15: Overzicht motieven deelname in Laakkwartier & Spoorwijk na fase 2, aantal deelnemers in %, n = 21.

4.6 Laakkwartier & Spoorwijk: ervaringen van deelnemers

De ervaringen van deelnemers van het beraad in Laakkwartier & Spoorwijk waren overwegend positief (fase 1) tot zeer positief (fase 2) (zie Bijlage H, figuur H1 en H2). Deelnemers voelden zich welkom en het contact met de mensen van de organisatie verliep prettig. Deelnemers is gevraagd het burgerberaad te beoordelen door middel van een rapportcijfer. Deelnemers die zijn afgevallen bij fase 1 gaven een 8.3 (n=14) aan het beraad. Deelnemers die ook hebben deelgenomen aan fase 2 van het burgerberaad beoordeelden het beraad met een 8.1 (n=21). Zij gaven aan dat met aandacht naar hun mening werd geluisterd en dat zij een volgende keer weer zouden deelnemen aan een burgerberaad als het onderwerp hen zou interesseren. Ook gaven zij aan dat het burgerberaad eerlijk is verlopen.

Ervaren deelnemers het proces als rechtvaardig?

Op basis van de dimensies van procedurele rechtvaardigheid - *respect*, *voice* & *explanation*, zien we dat deelnemers het proces als rechtvaardig hebben ervaren, waarbij de derde dimensie iets lager werd beoordeeld.

Respect

Deelnemers waren erg positief over de organisatie van het burgerberaad en gaven aan zich welkom te hebben gevoeld: "*Ik heb een hoop nieuwe dingen geleerd. Leuk om met de buurtbewoners de koppen bij elkaar te steken om te kijken wat we kunnen doen aan het klimaat. De organisatie vond ik heel erg goed en leuk dat we een vegetarische maaltijd kregen.*"

Voice

Deelnemers spraken hun waardering uit over de aandacht waarmee er naar hen werd geluisterd en de ruimte die er was om inbreng te geven: "*De sfeer was goed, er was een hele fijne open sfeer waar ik me fijn voelde om te delen wat ik wilde, en ik denk dat de organisatie en hoe het is opgezet daar best wel bij hielp.*"

Explanation

Wat betreft de dimensie *explanation* waren deelnemers kritischer over de informatie die beschikbaar was voor het bedenken van maatregelen: "*Ik vond het vlak, dus ik vond de informatie, de presentaties, de voorlichting die we kregen weinig diepgaand. En ik zou verwachten als je op een gegeven moment advies moet geven dat je iets meer de diepte ingaat met wat zijn de opties en wat zijn de mogelijkheden, voor- en nadelen van de verschillende mogelijkheden.*" Sommige deelnemers gaven ook aan geen goed beeld van het vervolgproces te hebben: "*Ik weet niet wat ik kan verwachten als het gaat om hoe het verder gaat met adviezen, dus ik denk dat dat een van de dingen is die wat duidelijker hadden kunnen worden meegegeven: dit kunnen jullie verwachten, dit kunnen jullie niet verwachten.*"

Hoe verder? Houding deelnemers ten opzichte van de vervolgstappen.

Hoewel deelnemers zeer positief waren over het verloop van het burgerberaad, is er meer terughoudendheid als het gaat om de opvolging van de adviezen door de gemeente: "*De initiële gedachtegang over wat met de adviezen gebeurt is pessimistisch.*"

Deelnemers hebben beperkt vertrouwen in de doorwerking van hun adviezen. Deelnemers brachten hierover naar voren twijfels te hebben over de scope van het vraagstuk: "*De initiële vraag was wel heel groot. Hoe kan de gemeente Den Haag klimaatverandering tegengaan? Wat is je advies om klimaatverandering tegen te gaan? Dat is niet een reële vraag.*"

Ook het ontbreken van heldere inhoudelijke en financiële randvoorwaarden voedt de twijfel over de opvolging van de adviezen: "Er *is veel diversiteit in adviezen en ze zijn ook erg hoog over. Wat ik ook lastig vond is waar*

heb je het budgettair over? Wat is de bandbreedte van mogelijkheden? Daar is geen antwoord opgekomen. Iedereen weet dat gemeente beperkte financiële middelen heeft, maar het maakt nogal uit of je nadenkt over het totaal vergroenen van de wijk of iedereen van het gas, of dat je het hebt over kunnen we her en der wat zonnepanelen plaatsen."

De installatie van een nieuwe gemeenteraad na de verkiezingen werd door deelnemers ook gezien factor die twijfel over de doorwerking voedt: *"Het is even afwachten wat met de uitkomsten wordt gedaan. Dat ligt natuurlijk bij de gemeente(raad), volgens mij zit die er nu niet meer. Het is nu een andere gemeenteraad die het rapport ontvangt dan degene die het advies gevraagd heeft. Het blijft afwachten wat de gemeente ermee doet."*

Tot slot wordt de houding tegenover de overheid naar voren gebracht als reden om te twijfelen over de doorwerking: *"Ik hoop dat er wat mee gedaan wordt maar ik verwacht het eigenlijk niet. Ik heb de ervaring dat alles in Nederland altijd heel lang duurt."*

Heeft er een verandering in kennis en houding bij de deelnemers plaatsgevonden?

We gaan in op 1) de kennis en houding ten opzichte van het klimaatvraagstuk en het klimaatbeleid van de gemeente na afloop van het burgerberaad en 2) de verandering in kennis ten aanzien van het klimaatvraagstuk en beleid. Vooraf is geen onderzoek onder deelnemers verricht waardoor het niet mogelijk is om veranderingen bij de deelnemersgroep te laten zien.

Kennis en houding klimaatverandering

Deelnemers van Laakkwartier & Spoorwijk maken zich redelijk veel zorgen over klimaatverandering, ook denken zij dat het klimaatvraagstuk moeilijk op te lossen is. (zie Bijlage H, figuur H3). Sommige deelnemers gaven aan dat zij door het burgerberaad geïnspireerd waren om in actie te komen voor het klimaat: *"Je wordt met de neus op de feiten wordt gedrukt. Je ziet meer opties, mogelijkheden en je krijgt ook wel het gevoel van je moet het samen met de wijk en iedereen moet daar zijn verantwoordelijkheid nemen. Als ik in de wijk rommel zie, dan ruim ik daar met een prikker die rotzooi op, dat had ik daarvoor niet, dus in die zin heb ik mijn gedrag ook wel aangepast."*

Kennis en houding klimaatbeleid

De deelnemers gaven na afloop van het burgerberaad redelijk veel kennis te hebben over het klimaatbeleid van de gemeente Den Haag (zie Bijlage H, Figuur H4). De kennis en houding van deelnemers over het klimaatbeleid van de gemeente Den Haag is ook uitgevraagd aan de hand van drie concrete maatregelen 'Groene Daken' 'Milieuzones' en de 'Direct Bespaaractie energie' (zie Bijlage H, tabel H1). Iets meer dan de helft van de deelnemers gaf achteraf aan bekend te zijn met deze maatregelen, de meeste van hen staan positief tegenover deze maatregelen.

Verandering in kennis klimaatvraagstuk en beleid

Deelnemers in Laakkwartier & Spoorwijk gaven aan na hun deelname meer kennis in huis te hebben over het klimaatbeleid van de gemeente Den Haag en het klimaatvraagstuk (zie Bijlage H, figuur H5).

Vertrouwen in de klimaataanpak van de gemeente

Het vertrouwen van de deelnemers in de klimaataanpak van de gemeente kon alleen achteraf worden bevraagd. Deelnemers gaven aan hier neutraal tegenover te staan.

5.

Wat kunnen we leren van deze burgerberaden?

5 Wat kunnen we leren van deze burgerberaden?

De burgerberaden in Statenkwartier en Laakkwartier & Spoorwijk zijn zorgvuldig en doordacht opgezet en uitgevoerd. Deelnemers kijken zonder uitzondering positief terug op hun deelname aan het beraad.
Door twee burgerberaden, na elkaar en in sterk uiteenlopende wijken te organiseren is er veel geleerd van de ervaringen. In bijlage I wordt ingegaan op de leervragen met betrekking tot burgerberaden van Haags Samenspel.

Bij de voorbereidingen van het beraad in Laakkwartier & Spoorwijk zijn de geleerde lessen direct toegepast. Hoewel het effect hiervan niet kan worden aangetoond, zijn er verschillende indicaties dat de aanpassingen verbeteringen waren. Er werden in Statenkwartier aanzienlijk meer adviezen geformuleerd dan in Laakkwartier & Spoorwijk waarvan een kleiner aantal (23 van de 42, versus 17 van de 24) werden aangenomen. Dat in het tweede burgerberaad voor de formulering een vaste structuur werd aangeboden, de extra bijeenkomst en de uitleg over het schrijven van adviezen heeft hier ongetwijfeld aan bijgedragen.

We sluiten het rapport af met een reflectie op de inzichten uit dit onderzoek. We reflecteren op vier belangrijke aspecten van het burgerberaad (Adviescommissie Burgerbetrokkenheid, 2021, blz. 36; OECD) te weten: (1) representatie en samenstelling van de deelnemersgroep, (2) verloop van het burgerberaad (3) verbinding van mini- en maxi-publiek en (4) de doorwerking in beleid.

5.1 Samenstelling van de deelnemersgroepen (Statenkwartier en Laakkwartier & Spoorwijk)

Om ervoor te zorgen dat deelnemers een afspiegeling vormen van de bewoners van de betreffende wijk, is een vorm van gestratificeerde loting toegepast. Het streven was een afspiegeling van de deelnemersgroep wat betreft geslacht, leeftijd én type woning (koop of huur).

Verschillende rondes van loting hebben ertoe geleid dat er sprake was van een goede afspiegeling van bewoners wat betreft geslacht en leeftijd[3]. Verder bestonden de burgerberaden voor het merendeel (Statenkwartier 75% versus Laakkwartier & Spoorwijk 62%) uit bewoners die niet eerder deelnamen aan enige vorm van door de gemeente georganiseerde participatie.

Wat betreft de demografische kenmerken die niet in de loting zijn meegenomen, vormden de deelnemers geen afspiegeling van hun wijk. In beide wijken was er sprake van een oververtegenwoordiging van hoger opgeleide deelnemers. In Laakkwartier & Spoorwijk heeft 78% van de bewoners een niet-westerse migratieachtergrond, dit kwam niet overeen met de samenstelling van de deelnemersgroep. Ook deelnemers merkten op dat het beraad geen goede afspiegeling vormde. Tot slot hebben vooral bewoners deelgenomen die zich vooraf al bij het klimaatvraagstuk betrokken voelden. Bewoners die sceptisch staan tegenover klimaatverandering hebben niet of nauwelijks deelgenomen.

[3] In het onderzoek is woningtype niet meegenomen. Gegevens van de organisatie laten zien dat er in beide wijken een oververtegenwoordiging was van bewoners met een koopwoning.

De ambitie van de gemeenteraad om een 'aanzienlijk bredere groep' bewoners te betrekken is gedeeltelijk bewaarheid geworden. Zelfselectie is onlosmakelijk verbonden met elke vorm van participatie zo ook met burgerberaden. Bewoners maken immers zelf de keuze om wel of niet in te gaan op een uitnodiging van de gemeente om mee te praten. Bij de zelfselectie spelen 1) het onderwerp en 2) de vorm van het burgerberaad een rol. Wanneer bewoners wordt gevraagd mee te praten over een complex onderwerp zoals de energietransitie of klimaatmaatregelen, zullen sommige bewoners zich meer dan andere aangesproken voelen.
Wat van deelnemers aan een burgerberaad wordt gevraagd aan inzet in tijd en (gespreks)vaardigheden en kennis, staat op gespannen voet met het streven naar inclusie en een evenredige vertegenwoordiging van verschillende groepen bewoners. Door het burgerberaad onder te verdelen in twee fasen werd geprobeerd hieraan tegemoet te komen. Bewoners konden ook eenmalig meepraten en invloed uitoefenen op de onderwerpen van het beraad. In Laakkwartier & Spoorwijk waar de helft van de bewoners laaggeletterd is, sluit een dergelijke vorm van participatie, waarin het langdurig met (onbekende) anderen spreken over een complex onderwerp, niet aan bij een groot deel van de bewoners.

Kortom, gelet op het onderwerp en de participatievorm, is het geen verrassing dat de deelnemers groep geen goede afspiegeling vormden van de bewoners in beide wijken. Tegelijk bestaat de deelnemersgroep voor het merendeel uit bewoners die nog niet eerder deelnamen aan een door de gemeente geïnitieerd participatieproces. De gemeente is er dus wel in geslaagd om een andere groep bewoners te betrekken. Verder hoeft de samenstelling van deelnemersgroep op zichzelf geen belemmering te vormen voor een succesvol burgerberaad. In Den Haag zijn de burgerberaden immers een aanvulling op de representatieve democratie. De gemeenteraad besluit over de adviezen van de beraden.

Het verder verfijnen van het lotingsproces kan bijdragen aan een betere representatie van een wijk of stad. Dit kan door als selectiecriteria ook opleiding en migratieachtergrond mee te nemen. Het includeren van deelnemers met uiteenlopende opvattingen kan eveneens als selectiecriterium meegenomen worden. Dit betekent wel dat een grotere groep bewoners ingeloot moet worden om tot een evenwichtig samengestelde deelnemersgroep te komen. Bij een beraad op wijkniveau in wijken waar een relatief klein percentage bewoners ingaat op de uitnodiging van de gemeente, is het huis-aan-huis uitnodigen van bewoners wellicht eenvoudiger en net zo effectief.
Wanneer een diverse groep bewoners deelneemt, is het belangrijk om extra aandacht te besteden aan het inclusief maken van de deliberatie. Het voeren van gesprekken met deelnemers met uiteenlopende achtergronden en opvattingen vraagt om een zorgvuldig ontwerp en uitvoering. Wanneer veel bewoners laaggeletterd of anderstalig zijn zal gezocht moeten worden naar minder talige vormen van deliberatie, bijvoorbeeld een gesprek op voeten (Deep Democracy). In wijken waar relatief veel bewoners laaggeletterd zijn, is het de vraag of een burgerberaad de best passende participatievorm is. Hoewel een perfecte afspiegeling van bewoners een illusie is kan door minder talige vormen van participatie aan te bieden veel voorkomende weggenomen worden.

5.2 Verloop van het beraad (Statenkwartier)

Deelnemers aan beide beraden kijken positief terug op hun deelname aan het burgerberaad. Deelnemers zijn na afloop positief tot zeer positief over het verloop ervan. Deelnemers zijn positief over de manier waarop het beraad is georganiseerd en over de mogelijkheden om invloed uit te oefenen op de inhoud en het verloop van het beraad. De meeste deelnemers geven aan dat als het onderwerp hun interesse had, ze opnieuw zouden deelnemen aan een burgerberaad van de gemeente.

In de opzet en uitvoering zijn keuzes gemaakt die hebben bijgedragen aan de kwaliteit van het burgerberaad. Zo is de programmering en begeleiding verzorgd door een extern, op dit terrein ervaren bureau. Er is een neutrale host gevraagd het beraad voor te zitten. Ervaren professionals vervulden de rol van tafelbegeleider. Het lage aantal deelnemers maakte contact tussen deelnemers en de organisatie makkelijk en droeg bij aan de goede sfeer.

De activiteiten van het burgerberaad waren verdeeld over vier avonden van 17 tot 22 uur.[4] Door de relatief beperkte investering in tijd werd geprobeerd de drempel tot deelname zo laag mogelijk te maken. Ook de mogelijkheid om alleen mee te praten in fase 1 droeg hieraan bij. De consequentie hiervan was wel dat er weinig tijd was voor het delen en verwerken van informatie en voor de deliberatie, het gesprek tussen deelnemers.

De deliberatie vond grotendeels plaats in fase 2 van het burgerberaad en verliep over het algemeen constructief. Er was echter weinig tijd voor diepgaande deliberatie in groepen. De combinatie van een brede vraagstelling, een complex onderwerp en de beperkte tijd voor het gesprek tussen deelnemers is een aandachtspunt binnen dit burgerberaad. De brede vraagstelling en het in de beleving van deelnemers ontbreken van duidelijke, inhoudelijke en financiële randvoorwaarden voor het beraad, werden als lastig ervaren. Gedurende het beraad werden hier met enige regelmaat vragen over gesteld.

De toegang tot verschillende bronnen van kennis die voorziet in de behoefte aan informatie is een belangrijk onderdeel van burgerberaden. Op deze manier ontstaat een gedeelde kennisbasis. In de behoefte van deelnemers aan informatie werd voorzien door externe experts en ambtenaren die een presentatie gaven en vragen beantwoordden, door vragen per mail te beantwoorden en informatie te ontsluiten via de website. De complexiteit van het vraagstuk bracht met zich mee dat er veel behoefte was aan informatie. Deelnemers gaven aan niet altijd over voldoende informatie te hebben beschikt om tot goede adviezen te komen. De beperkte tijd die er was om door te praten met elkaar maakte dat deze spanning nog extra werd gevoeld. Omwille van de tijd moesten soms keuzes worden gemaakt terwijl het gesprek erover nog niet was afgerond.

Het ontsluiten van kennis op basis van de behoefte van deelnemers is inhoudelijk maar ook praktisch uitdagend. Gaandeweg wordt namelijk pas duidelijk wat de informatiebehoefte van deelnemers is.
Als de doorlooptijd kort is dan is weinig tijd om experts te benaderen en niet alle experts kunnen een verhaal vertellen dat goed aansluit bij een diverse groep bewoners.

In tegenstelling tot veel andere participatievormen is een belangrijk kenmerk van burgerberaden dat deelnemers centraal staan en sturing geven. Dit draagt bij aan het gevoel van eigenaarschap van deelnemers ten aanzien van het onderwerp van het burgerberaad. In fase 2 werd hier op allerlei manieren ruimte voor geboden. Zo werd een programma samengesteld op basis van de ervaringen van de vorige bijeenkomst en tussentijdse input van deelnemers en werd hierover gestemd. In het tweede beraad bood de organisatie extra ondersteuning bij het opstellen van adviezen. Net als bij het bepalen van de tijdsduur zien we dat de organisatie heeft gezocht naar een balans tussen het bieden van ruimte aan sturing door deelnemers en het ontzorgen van deelnemers.

Er zijn verschillende indicaties dat er een gevoel van eigenaarschap is ontstaan ten aanzien van het de uitkomsten van het burgerberaad. Deelnemers geven aan graag betrokken te blijven bij de follow-up van het beraad. Ook de animo om na afronding van het beraad deel te nemen aan de schrijfgroep wijst op een gevoel van eigenaarschap. Dit geldt ook voor de hoge opkomst bij de terugkombijeenkomst.

---

[4] In Laakkwartier & Spoorwijk werd een extra vierde bijeenkomst georganiseerd.

Er is nog weinig onderzoek naar de invloed op het gevoel van eigenaarschap van deelnemers aan burgerberaden en hoe je dit bij de opzet en uitvoering kunt voeden. De onderzoeksliteratuur laat zien dat een combinatie van 1) invloed hebben 2) je goed hebben verdiept in een onderwerp en 3) een forse investering (in tijd of anderszins) bijdragen aan meer eigenaarschap.

Een van de kenmerken van een burgerberaad is dat er voldoende ruimte is voor diepgaande deliberatie. OECD zegt hierover minimaal 4 dagen verdeeld over een periode van minimaal 6 weken. De gevraagde inspanning van deelnemers brengt met zich mee dat het lastiger zal zijn om een bewoners te betrekken die in alle opzichten een goede afspiegeling van de wijk of stad vormen. Het is raadzaam om bij het maken van keuzes voor een volgend burgerberaad goed te kijken naar een afgewogen combinatie tussen de vraagstelling, de complexiteit van het onderwerp en beschikbare tijd voor deliberatie. Inzichten uit de recente wetenschappelijke literatuur kunnen hierbij helpen.

5.3 Verbinding mini- en maxi-publiek (Statenkwartier)

Een belangrijk kenmerk van burgerberaden is de verbinding tussen wat er gedurende het burgerberaad gebeurt en het brede publiek. Dit kan bijvoorbeeld door vooraf input te verzamelen, door het mogelijk te maken voor bewoners die niet deelnemen het burgerberaad te volgen of door de uitkomsten achteraf voor te leggen aan een bredere groep bewoners. In het Statenkwartier is vooraf een vragenlijst uitgezet om input te verzamelen die slechts door een klein aantal bewoners is ingevuld. Verder is er gedurende en na afloop van het burgerberaad informatie verspreid via een website ingericht en berichten in bijvoorbeeld de wijkkrant.
In fase 1 van het burgerberaad in Statenkwartier gaf de verantwoordelijk wethouder aan er de voorkeur aan te geven om deelnemers aan het burgerberaad in afzondering hun werk te laten doen. Of en hoe er invulling gegeven zou worden aan de verbinding met bewoners van de wijk en stad werd aan de deelnemers overgelaten. Deelnemers besloten middels een stemming om de buitenwereld te informeren over het burgerberaad. Het voorstel om de adviezen voor te leggen aan de wijk is niet overgenomen. Dit besluit is opvallend omdat deelnemers het beraad niet zagen als vertegenwoordigers van de wijk. Juist dit inzicht, uit het onderzoek maar ook door deelnemers zelf benoemd, maakt het belang van de verbinding tussen mini- en maxi-publiek duidelijk. Hoewel er is gecommuniceerd over het proces van het burgerberaad heeft dit niet geleid tot een grote betrokkenheid van het brede publiek. De verbinding met de wijk is niet tot stand gekomen.

Hoewel de behoefte aan beslotenheid en openheid, en communicatie op gespannen voet staan, is de verbinding tussen mini- en maxi publiek een belangrijk onderdeel van een burgerberaad waarover de beslissing niet aan deelnemers zelf kan worden overgelaten. Zeker wanneer het gaat om een burgerberaad met een beperkt aantal deelnemers, bijvoorbeeld op wijkniveau, is het belangrijk om een aanpak te ontwikkelen als integraal onderdeel van het burgerberaad (en akkoord van het bestuur).

5.4 Doorwerking in beleid (Statenkwartier)

Een randvoorwaarde voor een succesvol burgerberaad is dat er vooraf een duidelijk mandaat wordt afgegeven. Het college van B&W in Den Haag heeft geen helder mandaat meegegeven aan de beraden. Aangegeven is dat de adviezen zonder ambtelijk advies worden voorgelegd aan de Gemeenteraad. Door deelnemers zijn hier gedurende het beraad met enige regelmaat vragen over gesteld. Ambtenaren en de host van het burgerberaad hebben antwoord gegeven op de vragen hierover. De open formuleringen die hierbij werden gebruikt, bijvoorbeeld dat aansluiting bij bestaand beleid de kans op acceptatie door de raad zou vergroten, zijn door deelnemers als onvoldoende richtinggevend ervaren. Deelnemers gaven aan het formuleren van adviezen op

basis van een brede vraagstelling en zonder richtinggevende kaders lastig te vinden. Een van de adviezen die door het burgerberaad is geformuleerd illustreert hoe belangrijk het geven van kaders en randvoorwaarden zijn voor een burgerberaad. Het advies luidde: ‘De gemeente moet op korte termijn faciliteren dat er een sneltram voor bezoekers naar het strand komt’.

Het ontbreken van houvast in de vorm van een mandaat en randvoorwaarden, heeft niet alleen een rol gespeeld tijdens het burgerberaad maar heeft ook de twijfel gevoed over de doorwerking van de adviezen in het beleid van de gemeente. Deelnemers gaven aan relatief weinig vertrouwen te hebben in de follow-up van de adviezen door de gemeente. Het ontbreken van een mandaat en duidelijke (inhoudelijke en financiële) randvoorwaarden wordt door deelnemers naar voren gebracht als reden. Ook de in de perceptie van deelnemers onduidelijke procestappen na afloop werden hierbij genoemd. Kortom de deelnemers hadden twijfels over de inbedding van het burgerberaad in de ambtelijke organisatie en het gemeentebestuur.

Hoewel het meest genoemde motief van deelnemers om deel te nemen aan het burgerberaad de behoefte om invloed uit te oefenen op beleid was, waren deelnemers afwachtend over de opvolging van de adviezen van het burgerberaad. Voor het projectteam en de ambtelijke organisatie ligt hier de belangrijke taak om de twijfels van deelnemers over de opvolging te logenstraffen. Dit kan door het zorgvuldig en op maat informeren van deelnemers over de interne besluitvormingsprocessen en de uitvoering door de gemeente. Daarnaast vraagt dit om inhoudelijke verantwoording over het al dan niet overnemen van adviezen. Het organiseren van een terugkombijeenkomst en gesprek met de commissie Leefbaarheid vormen veelbelovende eerste stappen.

Voorafgaande aan het besluit om een burgerberaad te organiseren is het noodzakelijk om een duidelijk mandaat af te geven vanuit de gemeenteraad of het college van B&W. Zeker wanneer het een complex onderwerp betreft is het belangrijk om tevens inhoudelijke en financiële randvoorwaarden vast te stellen. Het vooraf vaststellen van dergelijke kaders vergroot de kans op doorwerking van de uitkomsten van een burgerberaad na afloop in het beleid van de gemeente. Ten tweede bieden kaders deelnemers houvast gedurende het beraad en dragen ze bij aan vertrouwen in de follow-up. Tot slot laten deelnemers hun eindoordeel over hun deelname aan een burgerberaad afhangen van het antwoord op de vraag of hun inbreng door de gemeente serieus is genomen en hoe ze hierover worden geïnformeerd. De manier waarop de gemeente omgaat met de adviezen is cruciaal voor het succes van een burgerberaad.

Literatuurlijst

Literatuurlijst

Alle Cijfers (2023) I Statistieken Buurt Statenkwartier I (allecijfers.nl).

Alle Cijfers (2023) I Statistieken Buurt Laakkwartier & Spoorwijk I (allecijfers.nl).

Bleijenberg, C. E. (2021). In gesprek of uitgepraat? Over de betekenis van gesprekken voor het verloop van lokale participatieprocessen. (Doctoral dissertation, SI: sn).

Bohm, D. (1996). On dialogue. New York: Routledge.

Fernbach, P., & Sloman, S. (2017). Why we believe obvious untruths. The New York Times, 3.

Fernbach, P. M., Rogers, T., Fox, C. R., & Sloman, S. A. (2013). Political extremism is supported by an illusion of understanding. *Psychological science*, 24(6), 939-946.

Gemeenteraad Den Haag (2021), *Laat onze bewoners zelf beslissen: organiseer een burgerberaad over de energietransitie in twee Haagse wijken (motie F.28 GL) Geraadpleegd op 21 maart 2023 van* F_28+GL+Laat+onze+bewoners+zelf+beslissen+-+organiseer+een+burgerraad+over+de+Energietransitie+in+twee+Haagse+wijken! (raadsinformatie.nl).

Grient van der, R., Lelij van der, B. (2019), Publieksmonitor Klimaat en Energie,2021, Ministerie van Economische Zaken, Project M211287.

Isaacs, W. (1999). Dialogue and the art of thinking together. New York: Doubleday.

Lind, E. A., & Tyler, T. R. (1988). The social psychology of procedural justice. Springer Science & Business Media.

Postma, S., Bleijenberg, C., Schmidt, H., & Renes, R. J. (2022). Evaluatie mini-burgerberaad gemeente Amsterdam 2021: Onderzoeksrapport. (Eindversie ed.) Hogeschool van Amsterdam, AKMI / Psychologie voor een Duurzame Stad/ Faculteit Maatschappij en Recht.

Webler, T., Tuler, S., & Krueger, R. O. B. (2001). What is a good public participation process? Five perspectives from the public. *Environmental management*, *27*(3), 435.

Bijlagen

Bijlage A: Observatieschema plenair

Datum + tijdstip:
Programmaonderdeel:
Observant:

Kenmerken van ervaren rechtvaardigheid	Beschrijving van wat je observeert tijdens de bijeenkomst	Bijzonderheden
Respect Het contact met deelnemers verloopt vriendelijk en beleefd. - bij de ontvangst - informele programmaonderdelen (eten, pauze) - tijdens de bijeenkomst		
Respect Het wordt deelnemers makkelijk gemaakt om mee te praten. - Er wordt bruikbare en voldoende informatie gegeven. - Er worden andere vormen van ondersteuning geboden.		
Voice Deelnemers wordt de ruimte geboden om invloed uit te oefenen op de opzet van de bijeenkomst Deelnemers wordt de ruimte geboden om inhoudelijke inbreng te geven: vragen te stellen en opvattingen kenbaar te maken. Er wordt zichtbaar naar de inhoudelijke inbreng van deelnemers geluisterd.		
Explanation Deelnemers worden helder geïnformeerd over - het programma - keuzes die zijn gemaakt in de opzet en de inhoud van het burgerberaad - het mandaat en de randvoorwaarden van het burgerberaad - de vervolgstappen in het burgerberaad - de vervolgstappen na het burgerberaad		

Bijzonderheden:

Bijlage B: Observatieschema tafelgesprek

Datum + tijdstip deelsessie:
Onderwerp:
Samenstelling deelnemersgroep: (Aantal, leeftijd (30 min, 30 plus?), geslacht)
Observant:

Elementen Dialoog	**Gedrag in het groepsgesprek**	**Ja/nee + toelichting bij aan de hand van observatie**	**Bijzonderheden**
Respect	Alle *deelnemers* praten mee		
	Deelnemers reageren respectvol op elkaars inbreng ook als deze afwijkt van hun eigen opvattingen		
	De *gespreksleider* biedt alle deelnemers de mogelijkheid om meepraten.		
	De *gespreksleider* spreekt deelnemers respectvol aan als ze veel ruimte nemen in het gesprek.		
	De *gespreksleider* reageert respectvol op de inbreng van deelnemers ongeacht de inhoud		
Listening	*Deelnemers* luisteren zichtbaar naar elkaar		
	De *gespreksleider* toetst of deelnemers begrijpen wat anderen zeggen		
Voicing	Als één deelnemer wat zegt, vraagt de *gespreksleider* naar de opvatting van andere deelnemers		
	De *gespreksleider* vat zorgvuldig samen en checkt of deelnemers zich hierin herkennen		
Suspending	De *gespreksleider* stelt open vragen		
	De *gespreksleider* vraagt door		
	De *gespreksleider* geeft ruimte aan moeilijke onderwerpen en/of spanning tussen deelnemers		
	Deelnemers stellen waarom-vragen aan elkaar		

Bijzonderheden:

Bijlage C: Vragenlijst vooraf

Blok A: Achtergrondvragen
1. Wat is uw geslacht?
2. Hoe oud bent u?
3. Wat is de hoogste opleiding die u heeft gevolgd?
4. Heeft u al eens eerder meegepraat tijdens een bijeenkomst van de gemeente?
Ja - Nee

Blok B: Houding ten aanzien van het burgerberaad en de gemeente Den Haag
5. Klik hier de belangrijkste reden(en) aan waarom u meedoet aan het burgerberaad. U kunt maximaal 2 redenen aanklikken. Geen antwoord is ook mogelijk.

- Ik doe mee, omdat ik ben uitgenodigd door de gemeente
- Ik doe mee, omdat ik me betrokken voel bij de gemeente en mijn steentje wil bijdragen
- Ik doe mee, omdat ik invloed wil uitoefenen op het klimaatbeleid van de gemeente
- Ik doe mee, omdat ik een tegoedbon krijg

Ik heb nog een andere reden, namelijk...

6. In hoeverre bent u het oneens of eens met de volgende uitspraak:

Mee eens – beetje mee oneens – neutraal – beetje mee eens – mee eens – weet ik niet/ zeg ik liever niet

- Ik sta positief tegenover het burgerberaad
- Ik weet niet zo goed wat ik van het burgerberaad moet verwachten en begin er open aan
- Ik heb vertrouwen in de wijze waarop de gemeente het burgerberaad organiseert
- Ik verwacht dat het burgerberaad burgers invloed geeft op het klimaatbeleid van de gemeente Den Haag
- Ik verwacht dat het burgerberaad ruimte geeft aan de kennis van burgers die normaal gesproken onbenut blijft
- Ik verwacht dat het burgerberaad de mogelijkheid biedt om zorgen van burgers een plek te geven in het klimaatbeleid
- Ik heb er vertrouwen in dat de gemeente iets doet met de uitkomsten van het burgerberaad

Blok C: Houding en kennis klimaatvraagstuk en klimaatbeleid
7. Er wordt veel over klimaatverandering gesproken. Hoe denkt u hierover?
Klik hieronder het antwoord aan dat het meeste overeenkomt met hoe u er over denkt.

- Er is geen klimaatverandering
- Ik weet niet of er klimaatverandering is
- Er is wel klimaatverandering, maar dit komt niet door toedoen van de mens
- Er is wel klimaatverandering, maar ik weet niet of dit komt door toedoen van de mens
- Er is wel klimaatverandering en dit komt deels door toedoen van de mens
- Er is wel klimaatverandering en dit komt volledig door toedoen van de mens

8 a, b & c - kennis klimaatvraagstuk & klimaatbeleid

Niets – weinig – neutraal – redelijk wat – veel – weet ik niet/ zeg ik liever niet
8a. Wat weet u over klimaatverandering?
8b. Wat weet u over klimaatbeleid in Nederland?

8c. Wat weet u over het klimaatbeleid van de gemeente Den Haag?

9. Hoeveel vertrouwen heeft u in de manier waarop de gemeente Den Haag het klimaatvraagstuk aanpakt?

Geen vertrouwen – Weinig vertrouwen – Neutraal – Beetje vertrouwen – Vertrouwen – Heel veel vertrouwen – Weet ik niet/ zeg ik liever niet

10, 11 & 12 Groene Daken, Milieuzones, Direct Bespaaractie Energie
a. Kent u de volgende maatregel?
b. Kunt u aangeven hoe u tegenover deze maatregel staat?
13. Hieronder staan een aantal stellingen. Per stelling zijn twee uitersten weergegeven met daartussen 5 vakjes. Een voorbeeld van een stelling is of de klimaatverandering voor u heel langzaam of juist heel snel gaat. Klik het vakje aan dat het beste uw gevoel beschrijft.

De klimaatverandering...

voelt als heel dichtbij …..voelt als heel ver weg
gaat heel langzaam ….. gaat heel snel
baart me helemaal geen zorgen …. baart me heel veel zorgen
geeft me geen hulpeloos gevoel ….geeft me een hulpeloos gevoel
is heel moeilijk op te lossen….Is heel makkelijk op te lossen

Blok D: opmerkingen
Wilt u nog iets kwijt, of ons nog iets meegeven?

Bijlage D: Vragenlijst achteraf fase 1

Blok A: Achtergrondvragen
1. Wat is uw leeftijd?
2. Welke avond heeft u meegedaan aan de startbijeenkomst van het burgerberaad?
3. Klik aan wat van toepassing is:
    - Ik was graag doorgegaan met het burgerberaad maar ik ben uitgeloot
    - Ik heb aangegeven niet verder door te willen gaan met het burgerberaad
    - Anders, namelijk..,

Blok B: Houding ten aanzien van het verloop
4. In hoeverre bent u het oneens of eens met de volgende uitspraak:

Mee eens – beetje mee oneens – neutraal – beetje mee eens – mee eens – weet ik niet/ zeg ik liever niet

- Ik voelde me welkom bij het burgerberaad
- Ik ben op een beleefde manier behandeld tijdens het burgerberaad
- Het contact met de mensen van de organisatie verliep prettig
- Ik kon mijn mening voldoende geven
- Er is met aandacht naar mijn mening geluisterd
- De gespreksleiders luisterden met aandacht naar iedereen in het groepje

Welk rapportcijfer geeft u de bijeenkomst van het burgerberaad die u heeft bijgewoond?

Blok C: Houdingen ten aanzien van het burgerberaad en de gemeente Den Haag
5. In hoeverre bent u het oneens of eens met de volgende uitspraak:

Mee oneens – beetje mee oneens – neutraal - beetje mee eens – mee eens – weet ik niet/ zeg ik liever niet

- Ik sta positief tegenover het burgerberaad
- Ik verwacht dat de uitkomsten van het burgerberaad bijdragen aan een effectief en goed klimaatbeleid
- Ik verwacht dat mijn bijdrage aan het burgerberaad ertoe heeft gedaan
- Ik ben positief over de wijze waarop de gemeente Den Haag het burgerberaad heeft georganiseerd
- Ik heb vertrouwen dat de gemeente Den Haag wat gaat doen met de uitkomsten van het burgerberaad

Blok D: Tips en tops
6. Als u terugkijkt op de bijeenkomst van het burgerberaad waaraan u heeft deelgenomen, wat kan volgens u beter?

Bijlage E: Vragenlijst achteraf fase 2

Blok A: Achtergrondvragen
1. Wat is uw leeftijd?

Blok B: Houding ten aanzien van het verloop
2. In hoeverre bent u het oneens of eens met de volgende uitspraak:

Mee oneens – beetje mee oneens – neutraal - beetje mee eens – mee eens – weet ik niet/ zeg ik liever niet

- Ik voelde me welkom bij het burgerberaad
- Ik ben op een beleefde manier behandeld tijdens het burgerberaad
- Het contact met de mensen van de organisatie verliep prettig
- Ik kon mijn mening voldoende geven
- Er is met aandacht naar mijn mening geluisterd
- De gespreksleiders luisterden met aandacht naar iedereen in het groepje
- Ik heb voldoende invloed gehad op de uitkomsten van het burgerberaad
- Feedback op het programma en de manier van werken werd serieus genomen
- De voorzitter was onpartijdig
- Het burgerberaad is eerlijk verlopen
- Ik heb voldoende informatie gekregen om mee te kunnen praten
- Ik heb informatie gekregen die bruikbaar was bij het bedenken van maatregelen
- Ik heb voldoende informatie gekregen over de opzet en het programma
- Ik heb voldoende informatie gekregen over wat er gebeurt met de adviezen van het burgerberaad
- Ik ben tevreden met de adviezen van het burgerberaad
- De adviezen van het burgerberaad komen overeen met wat ik vind dat er moet gebeuren
- Ik steun de adviezen van het burgerberaad, ook als ze niet helemaal overeenkomen met wat ik belangrijk vind
- Als het onderwerp me interesseert, zou ik een volgende keer weer willen deelnemen aan een burgerberaad
- Ik vertrouw erop dat de uitkomsten van het burgerberaad door de gemeente zullen worden overgenomen
- Ik heb meer vertrouwen gekregen in het klimaatbeleid van de gemeente

Welk rapportcijfer geeft u het burgerberaad?

Blok C: Houdingen ten aanzien van het burgerberaad en de gemeente Den Haag
3. In hoeverre bent u het oneens of eens met de volgende uitspraak:

Mee oneens – beetje mee oneens – neutraal - beetje mee eens – mee eens – weet ik niet/ zeg ik liever niet

- Ik sta positief tegenover het burgerberaad
- Ik verwacht dat de uitkomsten van het burgerberaad bijdragen aan een effectief en goed klimaatbeleid
- Ik verwacht dat mijn bijdrage aan het burgerberaad ertoe heeft gedaan
- Ik ben positief over de wijze waarop de gemeente Den Haag het burgerberaad heeft georganiseerd
- Ik heb vertrouwen dat de gemeente Den Haag wat gaat doen met de uitkomsten van het burgerberaad

Blok D: Houding en kennis klimaatvraagstuk en klimaatbeleid
4. In hoeverre bent u het oneens of eens met de volgende uitspraak:

Mee oneens – beetje mee oneens – neutraal - beetje mee eens – mee eens – weet ik niet/ zeg ik liever niet

- Door mijn deelname aan het burgerberaad heb ik nu meer kennis over het klimaatvraagstuk
- Door mijn deelname aan het burgerberaad heb ik nu meer kennis over het klimaatbeleid van de gemeente

5. Wat weet u over het klimaatbeleid van de gemeente Den Haag?

Niets – weinig – neutraal – redelijk wat – veel – weet ik niet/ zeg ik liever niet

6. Hoeveel vertrouwen heeft u in de manier waarop de gemeente Den Haag het klimaatvraagstuk aanpakt?

Geen vertrouwen – Weinig vertrouwen – Neutraal – Beetje vertrouwen – Vertrouwen – Heel veel vertrouwen – Weet ik niet/ zeg ik liever niet

7, 8 & 9 Groene Daken, Milieuzones, Direct Bespaaractie Energie
a. Kent u de volgende maatregel?
b. Kunt u aangeven hoe u tegenover deze maatregel staat?

10. Hieronder staan een aantal stellingen. Per stelling zijn twee uitersten weergegeven met daartussen 5 vakjes. Een voorbeeld van een stelling is of de klimaatverandering voor u heel langzaam of juist heel snel gaat. Klik het vakje aan dat het beste uw gevoel beschrijft.

De klimaatverandering...

voelt als heel dichtbij …..voelt als heel ver weg
gaat heel langzaam ….. gaat heel snel
baart me helemaal geen zorgen …. baart me heel veel zorgen
geeft me geen hulpeloos gevoel ….geeft me een hulpeloos gevoel
is heel moeilijk op te lossen….is heel makkelijk op te lossen

Blok E: Tips en tops
11. Als u terugkijkt op het burgerberaad, wat kan dan volgens u beter?
12. Als u terugkijkt op het burgerberaad, wat ging dan goed?
13. Wat zou u - op basis van uw ervaring met het burgerberaad - de gemeente verder nog heel graag willen meegeven?

Bijlage F: Interviewschema

Doel interviews:
- Verdieping op uitkomsten / items uit vragenlijst achteraf.
- Mogelijk een aanvulling op de inzichten uit observaties
- Korte interviews, max 30 min., via videobellen.
- Geluidsopname maken. Toestemming vragen.

Opzet
Starten met een algemene vraag:

1. Hoe kijkt u terug op uw deelname aan het burgerberaad?

- Ruimte bieden aan respondenten om te zeggen wat ze op hun hart hebben.
- Focus aanbrengen in de wijze waarop we analyseren / luisteren / aantekeningen maken:
    - Zeggen geïnterviewden dat ze het burgerbaard een goede manier vinden om burgers mee te laten denken over beleid? Dus een goede manier van betrekken van burgers door de gemeente?
    - Zeggen geïnterviewden dat ze denken dat het burgerberaad / deze aanpak leidt tot betere oplossingen?
    - Zeggen geïnterviewden dat ze over hun deelname met het burgerberaad hebben gesproken of zullen spreken met anderen?

Verwachtingen van de follow-up / vervolgproces en besluitvorming

2. Hoe verwacht u dat het verder gaat met de uitkomsten van het burgerberaad?
    - Doorvragen op proces: hoe verwacht u op de hoogte gehouden te worden etc.
    - Doorvragen op inhoud: hoe denkt u dat het verder gaat met de inhoud van het advies / verschillende adviezen

Kennis en houding klimaatvraagstuk en -beleid
3. Denkt u na uw deelname aan het burgerberaad anders over het klimaatvraagstuk en klimaatbeleid?

Tips en tops
4. Heeft u nog tips voor de gemeente, voor de organisatie van burgerberaden in de toekomst?

Afsluiting: bedanken

Bijlage G: Figuren ervaringen deelnemers Statenkwartier

Verwachtingen

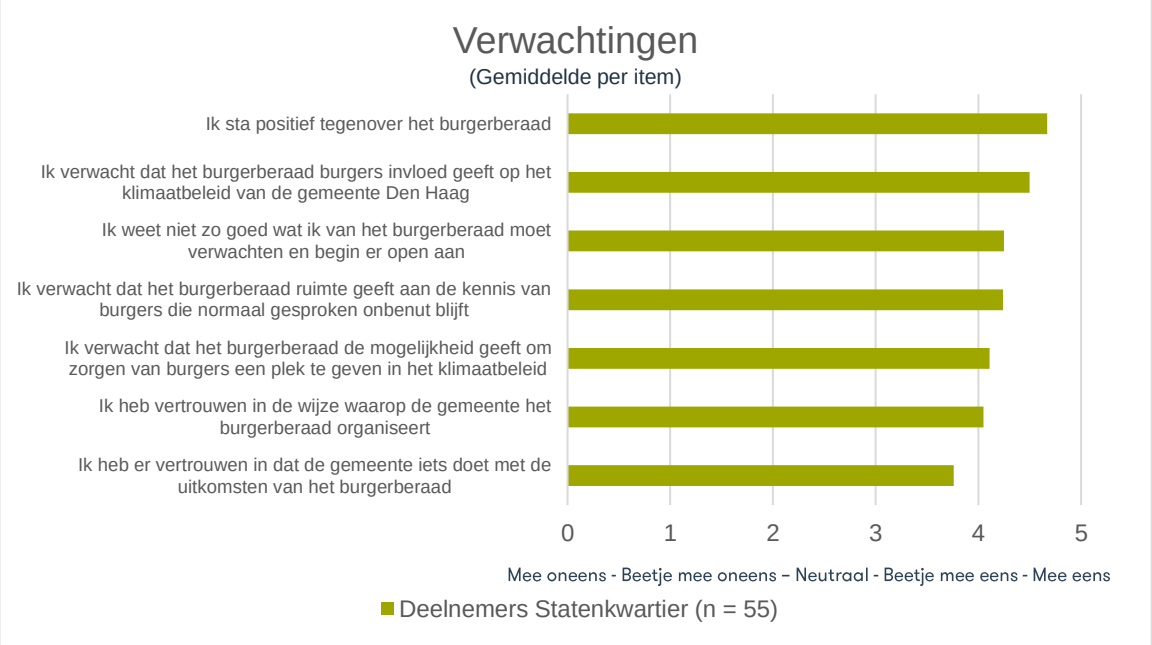

Figuur G1: Verwachtingen deelnemers in Statenkwartier voorafgaand aan het burgerberaad, n = 55.

Ervaringen fase 1

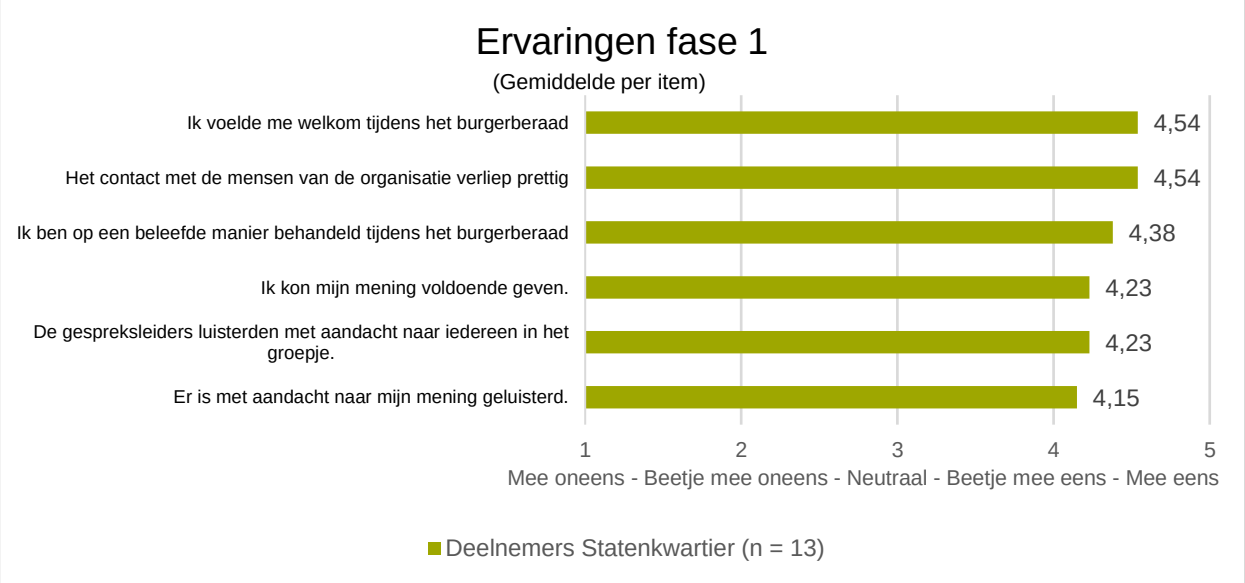

Figuur G2: Ervaringen deelnemers in Statenkwartier na fase 1, n = 13.

Ervaringen fase 2

Figuur G3: Ervaringen deelnemers in Statenkwartier na fase 2 aan de hand van de elementen van procedurele rechtvaardigheid (n = 23).

Verandering in kennis en houding deelnemers ten opzichte van klimaatverandering

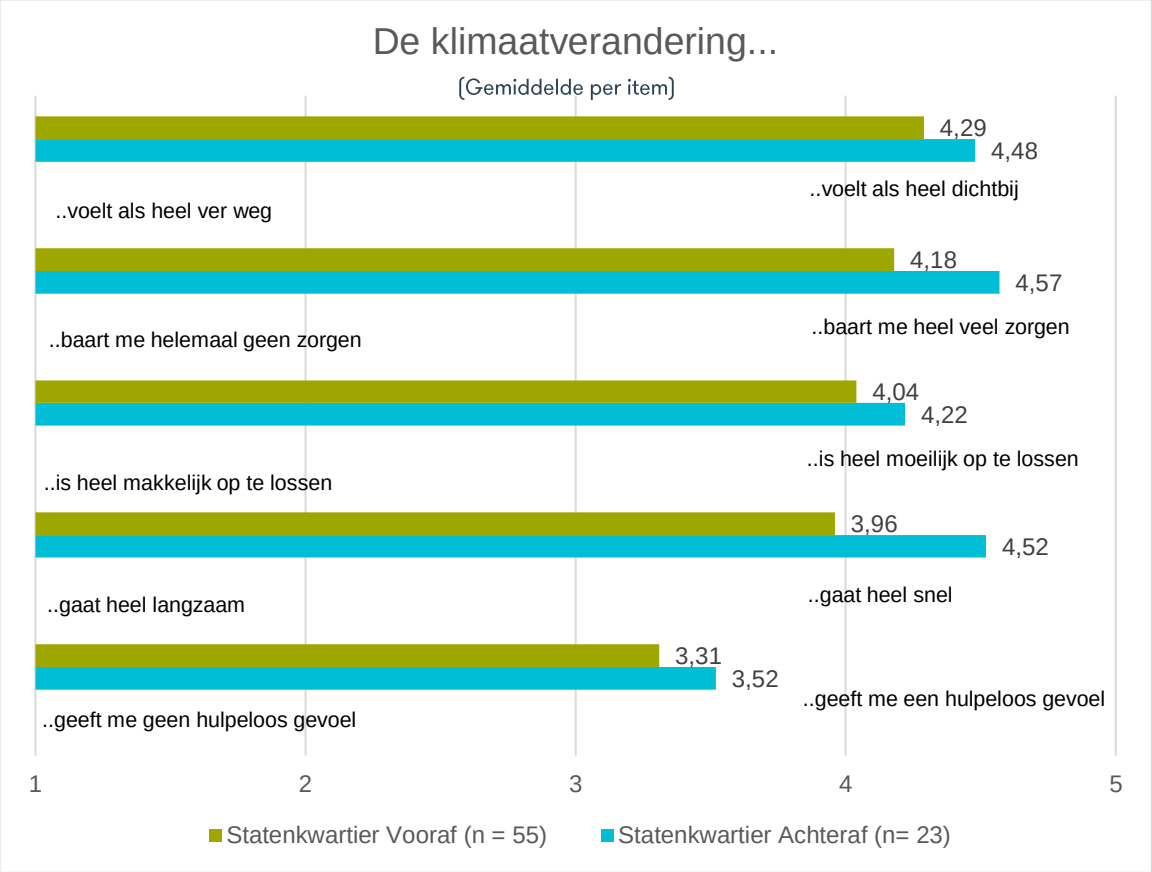

Figuur G4: Houding vooraf en achteraf ten aanzien van klimaatverandering onder deelnemers in Statenkwartier.

Verandering in kennis en houding deelnemers ten opzichte van klimaatbeleid

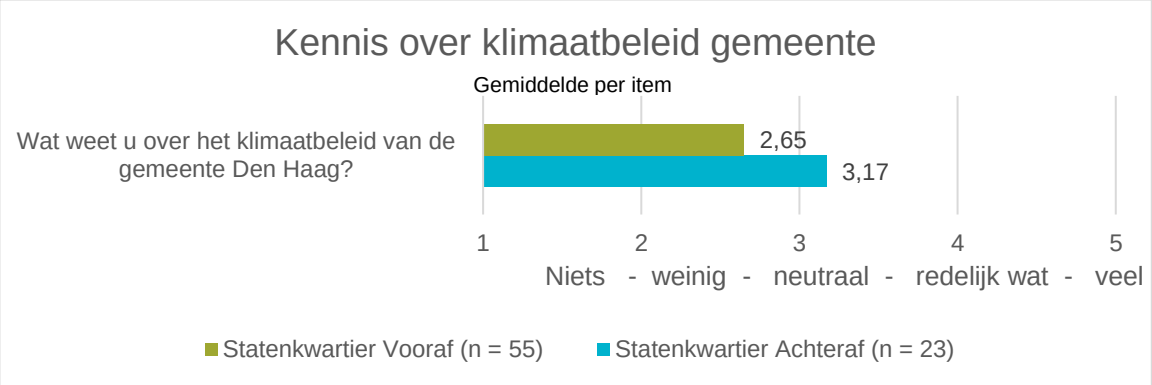

Figuur G5: Kennis over klimaatbeleid gemeente Den Haag vooraf en achteraf onder deelnemers in Statenkwartier.

Verandering in kennis klimaatvraagstuk en beleid

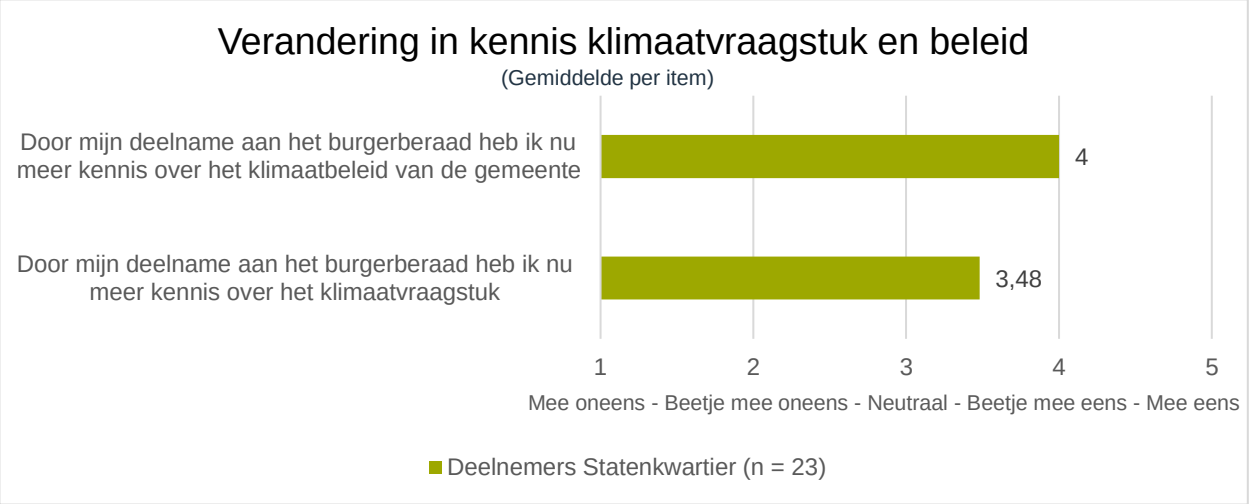

Figuur G6: Verandering in kennis klimaatvraagstuk en beleid in Statenkwartier.

Kennis en houding van deelnemers ten aanzien van klimaatverandering en klimaatbeleid aan de hand van drie concrete maatregelen

De kennis en houding van deelnemers in Statenkwartier over het klimaatbeleid van de gemeente Den Haag is ook uitgevraagd aan de hand van drie concrete maatregelen (Groene daken, Milieuzones en Direct bespaaractie energie) die de gemeente in het huidige beleid hanteert. Achteraf lijken meer deelnemers bekend te zijn met alle drie de maatregelen. De houding ten aanzien van de maatregelen lijken na afloopt te zijn gedaald of zijn nagenoeg gelijk gebleven. De maatregelen 'Groene Daken' en 'Direct bespaaractie' laten een lichte daling zien, voor de maatregel 'Milieuzones' is dit een hele lichte stijging in houding.

	Groene daken		Milieuzones		Direct bespaaractie	
	Vooraf	Achteraf	Vooraf	Achteraf	Vooraf	Achteraf
Kent u de volgende maatregel?	Ja: 56,4%	Ja: 65,2%	Ja: 80%	Ja: 95,7%	Ja: 9,1%	Ja: 26,1%
Kunt u aangeven hoe u tegenover deze maatregel staat?	4.55 (0.93), n = 31	4.20 (0.86), n = 15	4.68 (0.67), n = 44	4.73 (0.70), n = 22	4.80 (0.48), n = 5	4.33 (0.82), n = 6

Tabel G1: De kennis en houding van deelnemers van het burgerberaad in Statenkwartier over het klimaatbeleid van de gemeente Den Haag aan de hand van drie maatregelen: Groene Daken, Milieuzones en Direct bespaaractie energie (vooraf n = 55, achteraf n = 23).

Bijlage H: Figuren ervaringen deelnemers Laakkwartier & Spoorwijk

Ervaringen fase 1

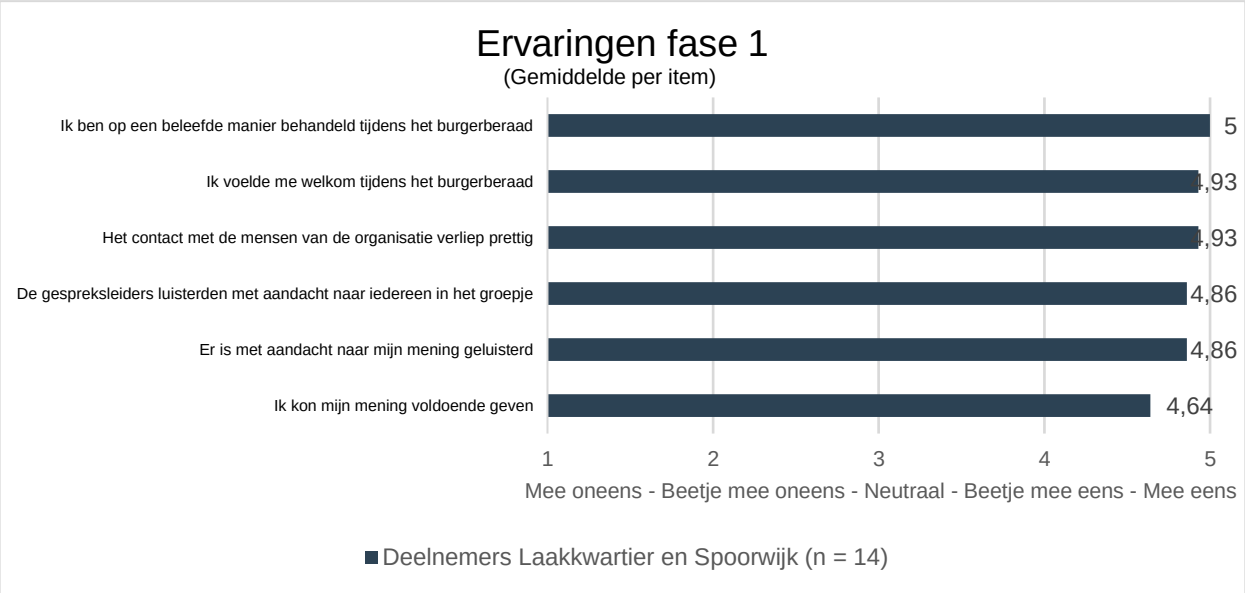

Figuur H1: Ervaringen deelnemers (die zijn afgevallen) in Laakkwartier & Spoorwijk na fase 1.

Ervaringen fase 2

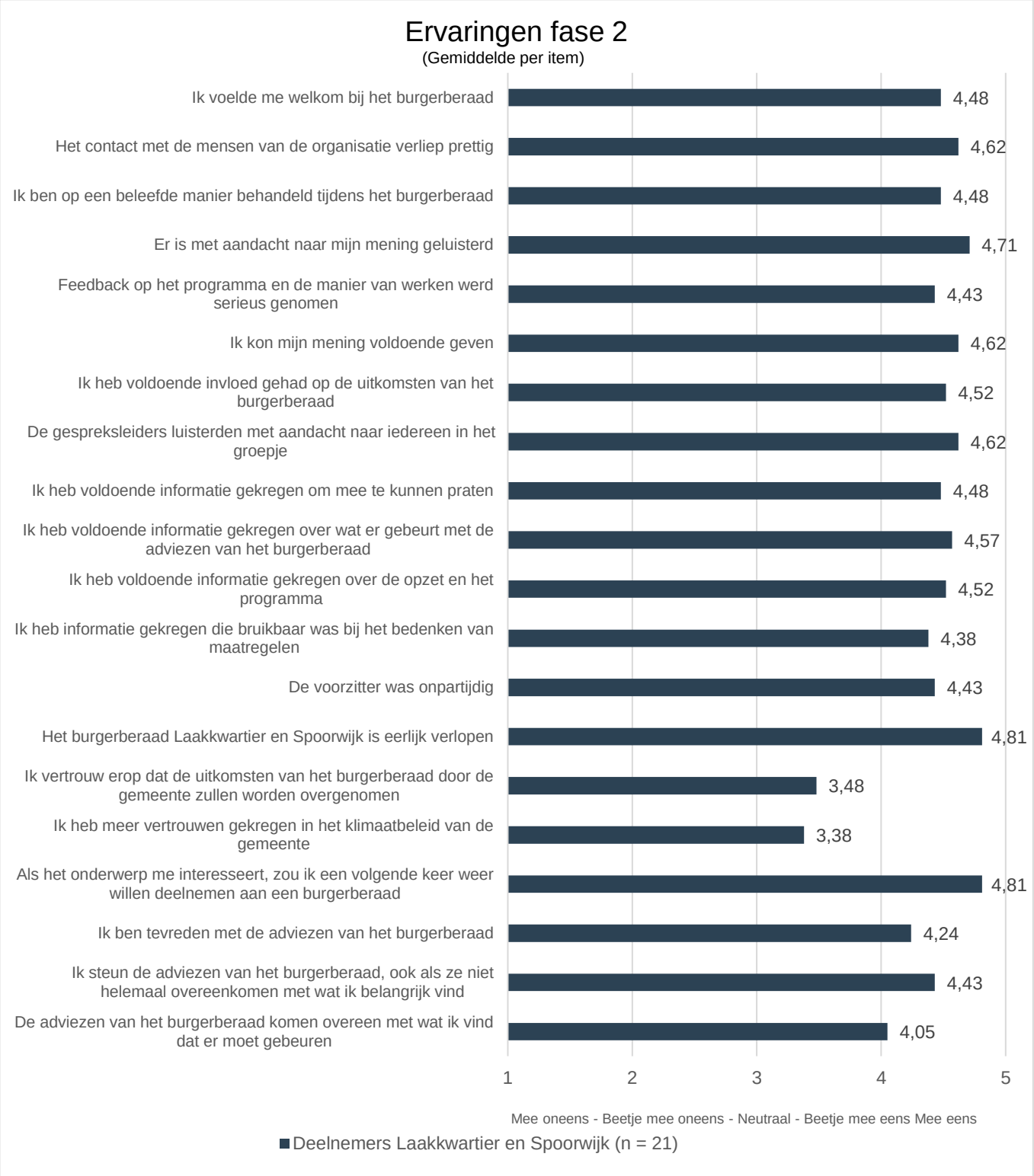

Figuur H2: Ervaringen deelnemers in Laakkwartier & Spoorwijk na fase 2 aan de hand van de elementen van procedurele rechtvaardigheid.

Verandering in kennis en houding deelnemers ten opzichte van klimaatverandering

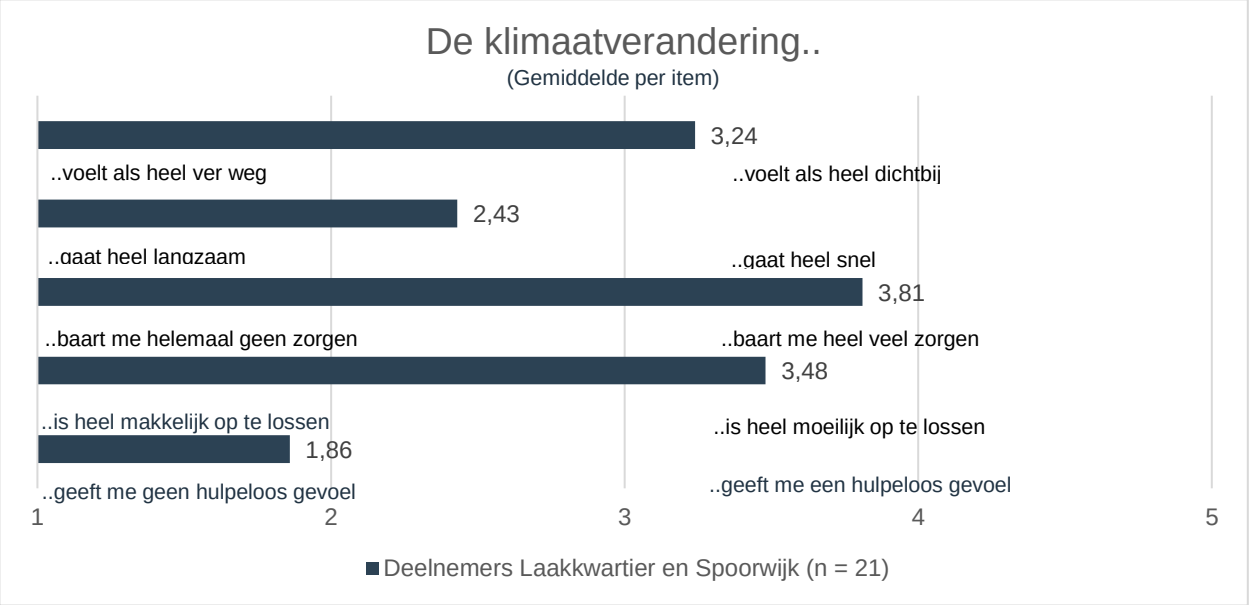

Figuur H3: Houding achteraf ten aanzien van klimaatverandering onder deelnemers in Laakkwartier & Spoorwijk.

Kennis en houding deelnemers ten opzichte van klimaatbeleid

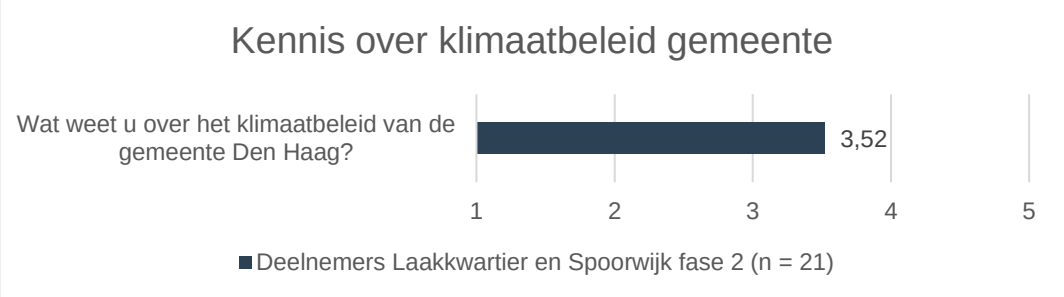

Figuur H4: Kennis over klimaatbeleid gemeente Den Haag onder deelnemers na fase 2 Laakkwartier & Spoorwijk.

Verandering in kennis klimaatvraagstuk en beleid

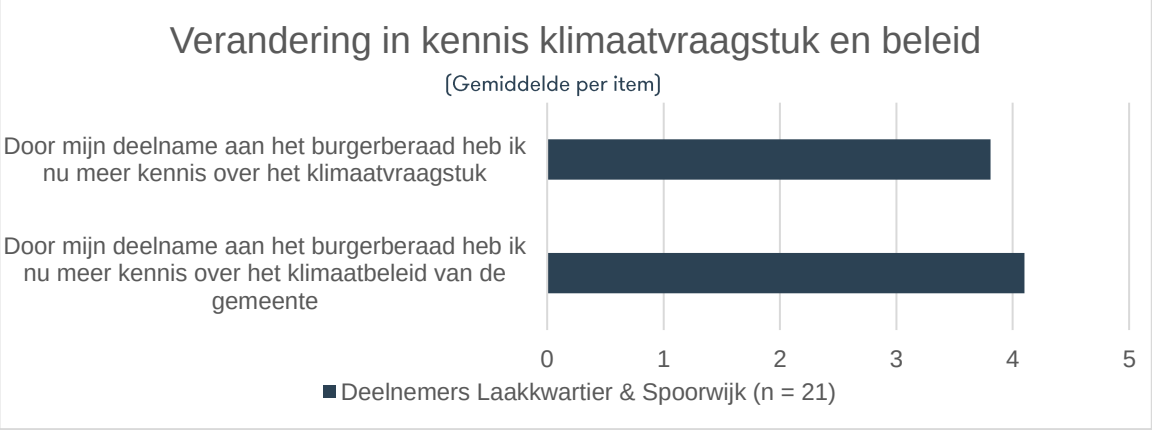

Figuur H5: Verandering in kennis klimaatvraagstuk en beleid in Laakkwartier & Spoorwijk.

Kennis en houding van deelnemers ten aanzien van klimaatverandering en klimaatbeleid aan de hand van drie concrete maatregelen

De kennis en houding van deelnemers in Laakkwartier & Spoorwijk over het klimaatbeleid van de gemeente Den Haag is achteraf uitgevraagd aan de hand van drie concrete maatregelen (Groene daken, Milieuzones en Direct bespaaractie energie) die de gemeente in het huidige beleid hanteert.

	Groene daken	**Milieuzones**	**Direct bespaaractie**
Kent u de volgende maatregel?	Ja: 61,9%	Ja: 66,7%	Ja: 52,4%
Kunt u aangeven hoe u tegenover deze maatregel staat?	4.15 (1.41) n = 13	4.29 (1.20) n = 14	4.55 (1.04) n = 11

Tabel B1: De kennis en houding van deelnemers van het burgerberaad in Laakkwartier & Spoorwijk over het klimaatbeleid van de gemeente Den Haag aan de hand van drie maatregelen: Groene Daken, Milieuzones en Direct bespaaractie energie, achteraf (n = 21).

Bijlage I: Leervragen burgerberaden Haags Samenspel

Leeragenda Burgerfora (en andere representatieve methodieken)

Op basis van een verkennend onderzoek (uitgevoerd door 7Zebra's, zie punt 1) is er een procesaanpak opgesteld dat houvast biedt bij het experimenteren met burgerfora. Deze procesaanpak helpt om weloverwogen keuzes te maken op punten die altijd aan orde zijn bij het opzetten van een burgerforum. De procesaanpak bestaat uit een vier thema's, die een kapstok vormen voor het leren in de praktijk. Die aansluiten op de leervragen die commissie Brenninkmeijer heeft geformuleerd in "Betrokken bij klimaat. Burgerfora aangeraden".

1. **Wat is de vraag?** - *Is het vraagstuk geschikt voor participatie? Welke ambities heb je m.b.t. de Haagse kompaspunten? Welke vraag leg is geschikt voor het forum?* De eerste vraag bij elk participatietraject is of het vraagstuk zich leent voor participatie. Participatie heeft alleen zin als er ruimte is voor invloed van de participanten aan het proces. Specifiek voor een burgerforum is het essentieel om te bekijken of en in welke vorm er voor participanten écht wat te bedenken, kiezen of beslissen is.

   Team Haags Samenspel onderzoekt daarom: Sluiten vraagstukken en gespreksvragen goed op elkaar aan? En: welke vraagstukken en welke voorgelegde vraagstellingen werken goed in de praktijk?
   Deze twee onderzoeksvragen sluiten aan bij ambities van de commissie Brenninkmeijer. De commissie wil graag beter inzicht krijgen in vraagstukken waarbij een burgerforum geschikt is.

In de reflectie komen daarvoor vragen aan de orde als:

- Was de vraag helder en concreet?
- Wisten participanten wat hen te doen stond?
- Was de gegeven tijd voldoende voor het beantwoorden van de vraag?
- Heeft het forum geleid tot (voldoende) concrete uitkomsten?

2. **Belangen samenbrengen** – *Hoe is de representativiteit van de groep georganiseerd?* Afhankelijk van het vraagstuk en de context bepaal je vervolgens hoe je tot een goede afspiegeling van bewoners komt en besluit je op welke manier je participanten selecteert. Je kunt hierbij letten op socio-demografische kenmerken zoals leeftijd of opleiding, maar ook op overtuigingen, waarden en leefstijlen. Daarnaast is de methode van selecteren van invloed op het proces.

   Team Haags Samenspel onderzoekt daarom: Welke selectievormen sluiten goed aan op de verschillende vraagstukken? En: wat wordt gedaan om de diversiteit van participanten zo groot mogelijk te krijgen? Deze onderzoeken sluiten aan bij de behoefte aan kennis over legitimatie en inclusie van de commissie Brenninkmeijer.

In de reflectie komen vragen aan de orde als:

- Hoe en op welke manier is het gelukt om meer en andere bewoners te activeren en te bereiken?
- Is het gelukt om tot een goede afspiegeling te komen? Voelt het maxi-publiek zich gerepresenteerd door het forum?
- Voelen participanten zich uitgenodigd door de manier van selecteren?
- Wat is er gedaan met no shows?
- Wat heeft participanten doen besluiten om mee te doen (stond er bijvoorbeeld iets tegenover deelname?)?

3. **Kwaliteit van de interactie / de uitwisseling** – *Hoe ziet de uitwisseling eruit? Kan iedereen meedoen?* Voor een burgerforum zijn de kwaliteit van informatie-uitwisseling, het delen van verschillende perspectieven en het in gezamenlijkheid tot een advies komen essentieel. Niet alleen tussen de participanten van het burgerforum, maar ook tussen het forum en het maxi-publiek.

Team Haags Samenspel onderzoekt daarom – met de aandachtspunten van commissie Brenninkmeijer in gedachten: Welke procesontwerpen en werkvormen dragen bij aan een goede interactie (volgens de participanten)? Wat vraagt dit van competenties van moderatoren en participanten? Wat zijn succesvolle vormen van informatie-uitwisseling en verbinding (steun) tussen het burgerforum en maxi-publiek?

In de reflectie komen vragen aan de orde als:

- Was het volgens de participanten mogelijk om tot goede interactie te komen? Hadden zij voldoende tijd/ruimte/begeleiding om mee te doen?
- Was er voldoende ruimte voor eigen inbreng en creativiteit?
- Wat werd gedaan om elkaar te respecteren in ieders bijdrage?
- Welke werkvormen zijn er toegepast? Hoe waardeerden deelnemers de werkvormen? Nodigde de vorm uit tot actieve deelname?
- Hoe werden de gesprekken gemodereerd? Was het voldoende onpartijdig (werd er niet gestuurd), iedereen had kans mee te doen, werd gewerkt naar een gezamenlijke uitkomst?
- Op welke momenten haalden participanten voldoening uit de samenwerking? Wanneer voelde de samenwerking als een verplichting? ‘
- Is de informatie en expertise die beschikbaar is gesteld voldoende toegankelijk en geschikt, ook voor niet-participanten (maxi-publiek)? Hoe was de presentatie?

4. **Verbinding met de politiek en organisatie** – *Wat wordt er met de uitkomsten gedaan?* Een burgerforum werkt toe naar een resultaat in de vorm van een advies op plannen, dat wordt voorgelegd aan de politiek. Hoe wordt dit resultaat ervaren en gewaardeerd?

Team Haags Samenspel onderzoek daarom: Welke invloed heeft het burgerforum uiteindelijk op de beslissingen die politiek neemt? Hoe ervaren en waarderen participanten en maxipubliek de inbreng en invloed van participanten?

In de reflectie komen vragen aan de orde als:

- Hoe is de uiteindelijke uitkomst tot stand gekomen?
- Waren er vooraf afspraken gemaakt over wat er met de uitkomsten van het burgerforum gedaan zou worden?
- Welke invloed heeft het burgerforum uiteindelijk gehad op de beslissingen die er worden genomen?
- Is er bij het maxi-publiek steun voor de uitkomsten van het burgerforum? Waarvoor wel/niet?
- Wat wordt gedaan om bevindingen uit het proces te borgen in werkprocessen of te koppelen aan andere projecten?

Bijlage J: Conceptueel kader ervaren procedurele rechtvaardigheid

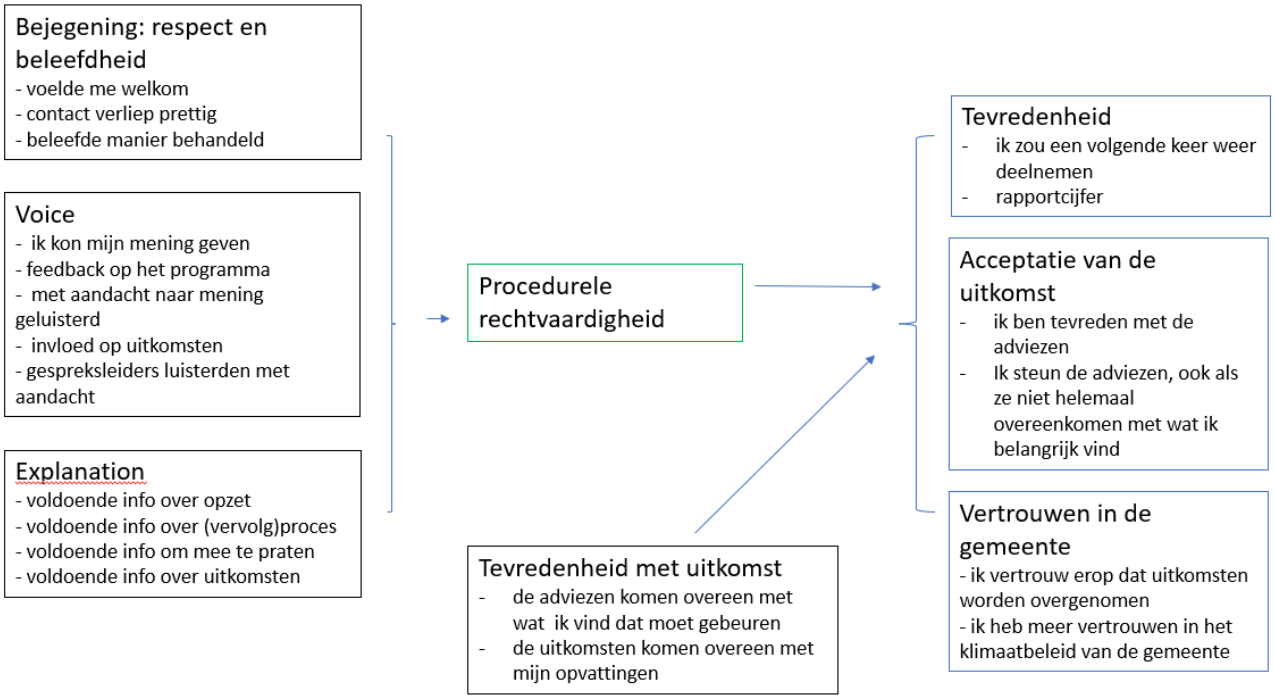

Kenniscentrum

Governance of Urban Transitions